

yra tikroji viešos diskusijos moralė. Ir nors ji dažnai būna pažeidžiama, man malonu manyti, kad daug polemistų ja labai vadovaujasi ir yra dar daugiau tokių, kurie sąžiningai jos siekia.

Trečias skyrius
APIE INDIVIDUALUMĄ
KAIP VIENĄ IŠ GEROVĖS ELEMENTŲ

Tokios yra priežastys, dėl kurių būtina reikia, kad žmonės laisvai formuotų savo pažiūras ir jas reikštų be apribojimų. Ir tokie pražūtingi padariniai intelektualinei, o per tai ir moralinei, žmogaus prigimčiai, jeigu ši laisvė nėra arba pripažįstama, arba ginama, nepaisant draudimo. Toliau iširkime, ar dėl tų pačių priežasčių nereikia, kad žmonės galėtų laisvai veikti vadovaudamiesi savo pažiūromis – fiziškai ar moraliai netrukdam kitiems žmonėms, įgyvendinti šias pažiūras savo gyvenime, kiek jie tai daro savo pačių rizika. Žinoma, ši paskutinė išlyga yra būtina. Niekas nesiekia, kad veiksmai būtų tokie pat laisvi kaip pažiūros. Priešingai, net pažiūros praranda savo neliečiamumą, jei reiškiamos tokiais aplinkybėmis, kurios jų reiškimą paverčia neabejotinu kurstymu atlikti kokį nors žalingą veiksmą. Nereikėtų kibti prie požiūrio, kad grūdų pirkliai yra vargšų mariftojai badiu, ar kad privati nuosavybė yra plėšikavimas, jei šis požiūris paprasčiausiai sklaidžiamas spaudoje, bet jis gali užtraukti teisingą bausmę, jei yra skelbiamas žodžiu sujaudintai miniai,

susirinkusiai prieš grūdų pirklio namus, arba pateikiama tai pačiai miniai plakatų pavidalu. Visų rūšių veiksmus, kurie be pateisinamos priežasties kenkia kitiems, gali, o svarbesniais atvejais absoliučiai privalo, reguliuoti nepalankios jiems nuomonės, o prirėikus – aktyvus žmonių įsikišimas. Individo laisvė šia prasme turi būti ribojama; jis neprivalo įkyrėti kitiems žmonėms. Bet jeigu jis nekimba prie kitų dėl dalykų, kurie liečia tik juos, ir veikia vadovaudamasis savo polinkiu ir nuomone tik tais klausimais, kurie liečia jį patį, tai tie patys argumentai, kurie parodo, kad požiūris turėtų būti laisvas, taip pat įrodo, kad ir tam individui turi būti leidžiama, nekimbant prie jo, praktiškai įgyvendinti savo požiūrą savo paties sąskaita. Žmonės nėra neklystantys; jų tiesos daugiausia yra tik pusiau tiesos; nuomonės vieningumas nėra pageidautinas, nebent jei jis atsiranda visapusiškiausiai ir laisviausiai lyginant priešingus požiūrius, o nuomonės įvairovė yra ne blogis, bet gėris, ir taip bus tol, kol žmonės nesugebės kur kas labiau negu dabar pripažinti visų tiesos pusių. Šie principai yra pritaikomi žmonių veikimo būdams ne menkiau negu jų pažiūroms. Kaip yra naudinga, kad egzistuoti, kol žmonės yra netobuli, skirtingos pažiūros, taip yra naudinga, kad egzistuoti įvairūs gyvenimo eksperimentai; kad įvairiausiems asmenims būtų suteikta veikimo laisvė, nedaranti žalos kitiems; kad skirtingų gyvenimo būdų vertingumas būtų išmėgintas praktiškai, jei tik kas nors mano, jog dera juos

išmėginti. Trumpai tariant, pageidautina, kad dalykuose, kurie tiesiogiai neličia kitų, individualybė atkakliai gintų savo teises. Kur elgesio norma yra ne paties asmens charakteris, bet kitų žmonių tradicijos ar papročiai, ten trūksta vienos iš svarbiausių žmogaus laisvės sudedamųjų dalių ir tikrai svarbiausio individualios ir visuomeninės pažangos elemento.

Didžiausias sunkumas, su kuriuo tenka susidurti išlaikant šį principą, yra ne tas, kad būtina įvertinti priemones siekiant pripažinti tikslą, o tas, kad žmonės apskritai abejoingi pačiam tikslui. Nebūtų pavojaus, kad laisvė bus nepakankamai vertinama, ir nebūtų nepaprastai sunku nustatyti ribas tarp jos ir visuomenės kontrolės, jeigu būtų jaučiama, kad laisvas individualybės vystymasis yra vienas iš būtiniausių gerovės elementų ir kad jis yra ne tik lygus elementas visiems tiems, kurie apibūdinami civilizacijos, mokymo, auklėjimo, kultūros sąvokomis, bet pats yra būtina visu šių sąvokų dalis ir sąlyga. Bet blogybė yra ta, kad įprastinis mąstymas nenoriai pripažįsta, jog individualus spontaniškumas turi kokią nors tikrą vertę ar kad verta jį gerbti patį savaime. Būdama patenkinta dabartiniu žmonių gyvenimo būdu, dauguma (nes būtent ji sukuria jį tokį, koks jis yra) nepajėgia suvokti, kodėl šis gyvenimo būdas negalėtų būti pakankamai geras visiems. Negana to, spontaniškumas nėra daugumos moralės ir visuomenės reformatorių idealo dalis. Į jį veikia žiūrima įtariai, kaip į nemalonią ir galbūt sunkiai

iveikiamą kliūtį visuotinai pripažinti tai, kas, šių reformatorių manymu, būtų geriausia žmonėms. Nedaug žmonių, ir ne Vokietijoje, tesuokė prasmę doktrinos, kurią toks garsus mokslininkas ir politikas Wilhelmas von Humboldtas³¹ padarė savo traktato³² tema: „tikrasis žmogaus tikslas – ne tas, kurį jam kelia neaiškūs ir kintantys troškimai, o tas, kurį nurodo amžini ir nekintantys proto reikalavimai – yra aukščiausias ir harmoningiausias jo galių išplėtojimas bei sutelkimas į tobulą ir vieningą visumą“; todėl tikslas, „kurio turi nuolatos siekti kiekvienas žmogus ir kurio niekada neturi išleisti iš akių tas, kuris nori daryti įtaką žmonėms, yra galios ir vystymosi savitumas“; tam įgyvendinti reikia dviejų sąlygų – „laisvės ir situacijų įvairovės“, o iš šių dviejų dalykų vienovės atsiranda „individuali jėga ir įvairiapusė įvairovė“, kurie susijungę sudaro „originalumą“.

Tačiau kad ir kaip menkai žmonės būtų pratę prie tokių kaip von Humboldto doktrinų, kad ir kaip jie stebėtusi sužinoje, jog taip labai vertinamas individualumas, vis dėlto reikia manyti, kad tai gali būti tik laipsnio klausimas. Niekas nemano, kad žmonės elgtųsi tobulai tuo atveju, jeigu jie visiškai nieko kito nedarytų, o tik mėgdžiotų vienas kitą. Niekas netvirtintų, kad žmonių gyvenimo būde ir jų reikalų tvarkyme visiškai neturi atsispindėti jų pačių nuomonė arba jų asmeninis charakteris. Antra vertus, būtų absurdiška siekti, kad žmonės gyventų taip, tarsi pasaulis iki jų nieko neži-

nojo ir tarsi patyrimas nėra parodęs, jog vieną gyvenimo ar elgesio būdą labiau verta rinktis negu kitą. Niekas neneigia, kad žmonės turėtų būti mokomi ir lavinami jaunystėje taip, kad žinotų patikrintus žmonių patyrimo rezultatus ir mokėtų naudotis jais. Bet brandžių sugebėjimų žmogus turi privilegiją, ir jam dera, savitai naudoti ir aiškinti patyrimą. Kaip tik jis turi nustatyti, kuri išsaugoto patyrimo dalis tinka jo sąlygoms ir charakteriui. Kitų žmonių tradicijos ir papročiai tam tikru mastu liudija, ko patyrimas išmokė juos; tai yra numanomas liudijimas, kuris pats savaime reikalauja, kad su juo būtų skaitomasi. Bet, pirma, jų patyrimas gali būti pernelyg siauras arba jie gali būti neteisingai jį išsiaiškinę. Antra, jų patyrimo aiškinimas gali būti teisingas, bet jiems netikti. Papročiai kuriami įprastinėms sąlygoms ir įprastiniams charakteriams, o jo sąlygos arba charakteris gali būti neįprastiniai. Trečia, nors papročiai būtų geri kaip papročiai ir jiems tiktu, vis dėlto, prisitaikant prie papročio tik kaip prie papročio, nėra lavinamos ar ugdomos jokios jų savybės, kurios yra skiriamieji žmogaus sugebėjimai. Žmogaus suvokimas, nuovokumas, išvalgumas, proto veikla ir net moralinio pasirinkimo sugebėjimas lavinami tik renkant. Žmogus, kuris daro ką nors todėl, kad tai daryti įprasta, nesirenka. Jis neišmoksta skirti nei trokšti to, kas geriausia. Proto ir dorinės galios, kaip ir raumenų galios, didėja tik jomis naudojantis. Sugebėjimai nėra lavinami darant ką nors tik todėl, kad tai daro kiti,

lygiai kaip jie nėra lavinami tikint kuo nors tik todėl, kad tuo tiki kiti. Jeigu argumentai, kuriais grindžiamas požiūris, nėra įtikinantys paties asmens protui, tai jo protas, priimdamas šį požiūrį, negali sustiprėti, bet veikiau susilpnės; o jei veiksmo paskatos neatitinka jo jausmų ir charakterio (čia nesidomėsime meile ar kitų teisémis), tai, užuot buvę aktyvūs ir energingi, jie smarkiai daromi inertiški ir apsnūdę. *1000 reikšmė*

Tam, kuris leidžia visuomenei arba tai jos daliai, kuriai jis priklauso, išrinkti jam gyvenimo planą, reikia jokio kito sugebėjimo, išskyrus sugebėjimą beždžioniškai mėgdžioti. Tas, kuris pats pasirenka savo planą, naudojasi visais savo sugebėjimais. Jis privalo stebėti, kad matytų, samprotauti ir būti nuovokus – kad numatytų, veiklus – kad surinktų medžiagą savo sprendimui, išvalgus – kad nuspręstų, o nusprendęs – būti tvirtas ir kontroliuoti save, kad laikytųsi savo apgalvoto sprendimo. Šių savybių jam reikia ir jis laivina jas tuo labiau, kuo didesnė toji elgesio dalis, kuria jis lemia vadovaudamasis savo nuomone ir jausmais. Visai įmanoma jį nukreipti į koki nors gėrio taką ir sulaukyti nuo žalingo kelio, nesinaudojant nė vienu iš šių dalykų. Bet koks bus jo, kaip žmogaus, santykinis vertingumas? Iš tiesų yra svarbu ne tik tai, ką žmonės daro, bet ir tai, kokie tie žmonės, kurie tai daro. Tarp žmogaus kūrinijų, kuriems tobulinti ir gražinti pagristai naudojamas jo gyvenimas, pats svarbiausias tikrai yra pats žmogus. Jei tartume, kad yra įmanoma, jog namus

statytų, grūdus augintų, mūšiuose kovotų, bylas nagrinėtų ir net statytų bažnyčias bei melstųsi mašinos – žmogaus pavidalo automatai, – būtų daug prarasta pakeitus šiais automatais net tuos vyrus ir moteris, kurie dabar gyvena civilizuoatesnėse pasaulio dalyse ir tikrai tėra skurdūs egzemplioriai to, ką gali sukurti ir ką sukurs gamta. Žmogaus prigimtis nėra mašina, kuriama remiantis modeliu ir nustatoma taip, kad atliktų darbą, skirtą būtent jai. Ji yra medis, kuriam reikia augti ir plėtotis į visas puses pagal vidinių jėgų, parodarčių jį gyvu daiktu, polinkį.

Greičiausiai bus pripažinta, kad yra pageidautina, jog žmonės lavintų savo protus, ir kad protingai vadovautis papročiu ar net retkarčiais protingai nukrypti nuo papročio yra geriau negu aklai ir tiesiog mechaniškai jo laikytis. Tam tikru mastu pripažįstama, kad mūsų protas turėtų priklausyti mums patiems, bet nėra to paties pasiryžimo pripažinti, kad mums panašiai turėtų priklausyti mūsų troškimai ir impulsai; arba teigiama, kad turėti bet kokio stiprumo savų impulsų yra tik pavojus ir spąstai. Tačiau troškimai ir impulsai yra tokia pati tobulo žmogaus dalis kaip ir įsitikinimai bei savitvarda; o stiprūs impulsai yra pavojingi tik tada, kai nėra tinkamai subalansuoti: kai vieni tikslai ir polinkiai stiprinami, tuo tarpu kiti, kurie turėtų koegzistuoti su jais, lieka silpni ir neveiklūs. Žmonės blogai elgiasi ne todėl, kad jų troškimai yra stiprūs, o todėl, kad jų sąžinės yra silpnos. Nėra natūralaus stiprių

impulsų ir silpnos sąžinės ryšio. Natūralus ryšys yra kitoks. Pasakyti, kad vieno asmens troškimai ir jausmai yra stipresni ir įvairesni negu kito asmens, – vadinasi, tik pasakyti, kad jis turi daugiau žmogiškosios prigimties žaliavos ir todėl galbūt sugeba padaryti daugiau blogo, bet tikrai sugeba padaryti daugiau gero. Stiprūs impulsai tėra kitas energijos pavadinimas. Energiją galima panaudoti blogiems tikslams; bet turint energingą prigimtį, visuomet galima padaryti daugiau gero negu turint ištižusią ir beaistrę. Tie, kurie turi igitą jautrumą, visuomet yra tie, kurių išugdytus jausmus galima padaryti stipriausius. Tie patys stiprūs jausmai, kurie padaro asmeninius impulsus gyvus ir galingus, yra taip pat šaltinis, iš kurio gimsta aistringiausia dorybės meilė ir griežčiausia savikontrolė. Ugdydama šiuos jausmus, visuomenė atlieka savo pareigą ir apsaugo savo interesus: ji neatmeta medžiagos, iš kurios daromi didvyriai, nežinodama, kaip juos daryti. Sakoma, kad asmuo, kuriam priklauso jo troškimai ir impulsai – jie yra jo prigimties, kurią išplėtojo ir modifikavo jo kultūra, išraiška, – turi charakterį. Žmogus, kuriam jo troškimai ir impulsai nepriklauso, turi charakterį ne labiau negu jį turi garo variklis. O jei žmogaus impulsai ne tik priklauso jam, bet dar yra ir stiprūs bei juos valdo stipri valia, tai jis turi energingą charakterį. Vieni, kurie mano, kad nereikėtų skatinti skleistis troškimų ir impulsų individualumą, turi manyti ir kad visuomenei stiprios prigimties nereikalingos – ji nėra

geresnė turėdama daug stipraus charakterio asmenų – bei kad didelis bendras energijos vidurkis yra nepageidautinas.

Kai kuriose pirmą kartą visuomenė šios jėgos galėjo pernelyg viršyti, ir viršydavo, galia, kurią tada visuomenė turėjo drausminti ir valdyti šioms jėgoms. Egzistavo laikas, kada buvo spontaniškumo ir individualumo prado perteklius, ir visuomeniniam principui teko sunkiai su juo kovoti. Tada buvo nelengva priversti stipraus kūno ir dvasios žmones paklusti bet kurioms normoms, reikalaujančioms valdyti savo impulsus. Kad įveiktų šį sunkumą, teisė ir drausmė, panašiai kaip popiežiai, kovojo prieš imperatorius, pretendavo valdyti visą žmogų – visą jo gyvenimą, kartu ir jo charakterį, kuriam pažaboti visuomenė nerado jokių kitų pakankamų priemonių. Bet dabar visuomenė yra visiškai nugalėjusi individualumą, ir pavojus, gresiantis žmogaus prigimčiai, yra ne asmeninių impulsų ir preferencijų perteklius, bet jų trūkumas. Dalykai yra labai pasikeitę, nes aistros tų, kurie buvo stiprūs savo visuomenine padėtimi arba asmeniniu talentu, nuolat maištavo prieš įstatymus ir įsakus ir turėjo būti griežtai suvaržytos, kad žmonės, kuriuos jos lietė, galėtų būti nors truputėlį saugūs. Mūsų laikais visi žmonės – nuo aukščiausių iki žemiausių klasių atstovų – gyvena taip, tarsi būtų prižiūrimi priešingos ir bauginančios cenzūros akies. Galvodami ne vien apie tai, kas liečia kitus, bet ir apie tai, kas liečia tik juos pačius, asmuo ar

šeima neklausia: kam aš teikiu pirmenybę? kas atitiktų mano charakterį ir polinkį? kas leistų pasireikšti tam, kas manye geriausia ir kilniausia, ir įgalintų tai augti ir klestėti? Jie klausia savęs: kas tinka mano padėčiai? ką paprastai daro mano padėties ir turtingumo žmonės? Arba (dar blogiau): ką paprastai daro aukštesnės negu mano padėties ir turtingesni už mane žmonės? Čia nenoriu pasakyti, kad jie renkasi, atiduodami pirmenybę tam, kas įprasta, o ne tam, kas atitinka jų polinkį. Jiems ir į galvą neateina turėti kokį nors polinkį, kuris skirtųsi nuo to, kas įprasta. Tad pats profetas yra įprislėgęs jungo: net darant ką nors savo malonumui, pirmiausia galvojama apie prisiderinimą: žmonės supanašėja su dauguma; jie renkasi tik tarp tų dalykų, kuriuos įprasta daryti; skonio savitumo, elgesio keistumo vengiama taip pat, kaip nusikaltimų; galų gale, nesivadovaudami savo prigimtimi, jie praranda prigimtį, kuria galėtų vadovautis: jų žmogiškieji sugebėjimai nuvysta ir suskursta, jie visiškai nebesugeba stipriai trokšti ar natūraliai mėgautis, ir paprastai neturi nei iš vidaus išaugusių arba tikrai savų pasiūlymų, nei tikrai savų jausmų. Taigi – ar tai pageidautina, ar nepageidautina žmogaus prigimties būseną?

Pasak Calvinio teorijos – taip. Pagal šią teoriją, vieni didelis žmogaus nusizengimas yra užsispyrimas. Visą žmogaus prigimčiai prieinamą gėrį sudaro nuolankumas. Tu neturi pasirinkimo, privalai daryti taip, o ne kitaip: „viskas, kas nėra pareiga, yra nuo-

dėmė“. Kadangi žmogaus prigimtis yra iš esmės sugedusi, niekas nebus išganytas, kol ji jame nebus su-naikinta. Tas, kuris pripažįsta šią gyvenimo teoriją, kurio nors iš žmogaus sugebėjimų, gabumų ir jausmų sunaikinimo nelaiko blogiu: žmogui reikia ne gabumo, o tik sugebėjimo atsiduoti Dievo valiai. O jeigu jis panaudoja kurį nors iš savo sugebėjimų kokiam nors kitam tikslui, o ne tam, kad veiksmingiau įvykdytų tą menamą valią, jam geriau jų neturėti. Tokia yra Calvinio teorija, ir ją – sušvelnintą – pripažįsta daugelis tų, kurie nelaiko savęs kalvinistais. Teorijos sušvelninimas pasireiškia tuo, kad tariamoji Dievo valia interpretuojama ne taip asketiškai: teigiama, kad jo valiai neprieštarauja tai, kad žmonės patenkintų kai kuriuos savo polinkius; žinoma, ne taip, kaip jiems patiems labiau patinka, bet paklūstant, tai yra būdu, kurį jiems nurodo autoritetas, ir todėl neišvengiamai vienodu vi-
siems žmonėms.

Dabartiniu metu egzistuoja šiek tiek paslėptas stiprus polinkis į šią siaurą gyvenimo teoriją ir į suvaržytą bei ribotą žmogaus charakterio tipą, kurį ji palaiko. Be abejonės, daugelis asmenų nuoširdžiai mano, kad šitaip apriboti ir nepakankamai išvystyti žmonės yra tokie, kokiems būti jiems skyrė Kūrėjas; lygiai taip pat daugelis yra manė, kad medžiai daug puikesnis dalykas, jei jie apkarpyti, arba jei iš jų išpjaustytos gyvūnų figūros, negu kai jie yra tokie, kokius juos sukūrė gamta. Bet jeigu tikėjimas, kad žmogų sukūrė gera

Būtybė, vaidina koki nors vaidmenį religijoje, tai su šiuo tikėjimu labiau dera įsitikinimas, kad ši Būtybė suteikė visus žmogiškuosius sugebėjimus, idant juos būtų galima ugdyti ir išskleisti, o ne išrauti ir sunaikinti, ir kad ji nudžiunga kiekvieną kartą, kai jos kūriniai labiau priartėja prie idealios sampratos, iškūnytos juose, kiekvieną kartą, kai padidėja koks nors jų gebėjimas suprasti, veikti ar patirti malonumą. Egzistuoja kitoks negu kalvinistinis žmogiškojo tobulumo tipas: žmonijos samprata, pagal kurią žmogui prigimtis suteikta kitiems tikslams, o ne tam, kad būtų neigiama. „Pagoniškasis savęs teigimas“ yra vienas iš elementų, sudarančių žmogaus vertę, kaip ir „krikščioniškasis savęs neigimas“*. Egzistuoja graikiškasis savęs tobulinimo idealas, su kuriuo derinasi, bet jo nepakeičia, platoniskasis ir krikščioniškasis savęs valdymo idealas. Galbūt geriau būti Johnu Knoxu negu Alkibiadu³⁴, bet būti Perikliu³⁵ dar geriau negu kuriuo nors iš jų; Perikliui, jeigu jis gyventų mūsų laikais, netrūktų nė vienos do-rybės, kurias turėjo Johnas Knoxas.

Žmonės tampa kilniu ir gražiu mąstymo objektu ne suvienodindami viską, kas juose individualu, bet ugdydami ir skatindami tai, kartu neperžengdami ribų, kurias nustato kitų žmonių teisės ir interesai; o kadangi kūriniuose atsispindi juos kuriančių žmonių charakteris, tai ir žmonių gyvenimas tampa turtingas, įvairus ir

* Sterlingo³³ Esė.

įkvepiantis, gausiau teikia peno kilnioms mintims ir taurinantiems jausmams, stiprina ryši, siejantį kiekvieną individą su žmonija, nes jai priklausyti darosi kur kas labiau verta. Kuo labiau išsivysčiusi asmenų individualybė, tuo jis tampa vertingesnis pats sau, todėl sugeba būti vertingesnis ir kitiems. Jo paties egzistavimas įgyja daugiau gyvenimo pilnatvės, o kai vienetai turi daugiau gyvybės, tai jos daugiau turi ir iš jų sudaryta visuma. Negalima apsieiti be prievartos, kiek jos būtina siekiant neleisti, kad stipresni žmonės nesikėsintų į kitų teises; bet už šią prievartą gausiai kompensuojama net žmogaus vystymosi požiūriu. Vystymosi priemonės, kurias praranda individas, jei jam neleidžiama patenkinti savo polinkių darant žalą kitiems, daugiausia yra įgyjamos kitų žmonių vystymosi sąskaita. Ir net pačiam žmogui yra visiškai atlyginama geresniu jo prigimties visuomeninės pusės vystymusi, kuris tampa galimas apribojant egoistinę pusę. Laikantis griežtų teisingumo normų kitų labui, vystosi jausmai ir sugebėjimai, kurių tikslas yra kitų geris. Bet apribojant dalykus, kurie neliečia kitų gerio, apribojant tik todėl, kad kas nors kitiems nepatinka, nevystoma nieko vertingo, išskyrus tą charakterio jėgą, kuri gali atsiskleisti priešinant apribojimui. O jei tyliai paklūstama, tai šurkštinama ir bukinama visa prigimtis. Svarbiausias dalykas pakankamai realizuoti kiekvieno žmogaus prigimčiai yra tai, kad skirtingiems asmenims būtų leista gyventi skirtingai. Kuo daugiau kuri nors epocha naudojosi laisve,

tuo didesnio vėlesnių kartų dėmesio ji sulaukė. Net despotizmas nesukelia blogiausių savo padarinių, kol jam esant egzistuoja individualybė; o viskas, kas naikina individualybę, yra despotizmas, kad ir kaip jis būtų vadinamas, ir nepriklausomai nuo to, ar jis skelbiasi įgyvendinantis Dievo valią, ar žmonių įsakymus.

Pasakęs, kad individualybė sutampa su vystymusi, ir kad tik individualybės puoselėjimas sukuria, arba gali sukurti, gerai išsivysčiusius žmones, aš galėčiau čia užbaigti savo įrodinėjimą: juk ką daugiau ar geriau galima pasakyti apie bet kurią žmogiškųjų reikalų padėtį, negu tai, kad ji priartina pačius žmones prie to, kuo jie daugiausiai gali būti? arba ką galima pasakyti blogesnio apie bet kurią kliūtį siekiant gėrio, negu tai, kad ji tam trukdo? Tačiau neabejotina, kad šių svars- tymų nepakaks įtikinti tiems, kuriuos labiausiai reikia įtikinėti. Toliau yra būtina parodyti, kad šie išsivystę žmonės yra šiek tiek naudingi neišsivysčiusiems, – reikia nurodyti tiems, kurie netrokšta laisvės ir ją nesinaudoja, kad jiems gali būti kokių nors protingu būdu atlyginta už tai, kad jie leidžia kitiems žmonėms ne- kliudomai naudotis laisve.

Tad pirmiausia aš manyčiau, kad jie galbūt galėtų ko nors iš jų išmokti. Niekas neneigs, kad originalumas yra vertingas elementas žmonių reikaluose. Visuomet reikia žmonių, kurie ne tik atskleidžia naujas tiesas ir nurodo, kada nebėra tiesos tai, kas kadaise buvo tiesos, bet taip pat duoda pradžią naujiems įpročiams, nustato

tinkamesnio elgesio, geresnio skonio ir žmogaus gyvenimo prasmės pavyzdį. Šito visiškai negali nuneigti niekas, kas netiki, jog visais atžvilgiais ir visose veiklos srityse pasaulis jau pasiekė tobulumą. Tiesa, kad ne visi vienodai sugeba duoti šią naudą: palyginti su visa žmonija, tėra nedaug asmenų, kurių eksperimentai, jeigu juos perimtų kiti, greičiausiai kaip nors patobulintų nusistovėjusią praktiką. Bet šie nedaugelis yra žemės druska. Be jų žmonių gyvenimas taptų stovinčiu tvenkiniu. Jie ne tik įdiegia gerus dalykus, kurie anksčiau neegzistavo; jie palaiko jau egzistuojančių dalykų gyvybę. Jeigu neliktų padaryti nieko naujo, tai ar žmogaus intelektas nebebūtų būtinus? Argi egzistuoja priežastis, dėl kurios tie, kurie daro senus dalykus, turėtų užmiršti, kodėl jie daromi, ir darytų juos ne kaip žmonės, o kaip galvijai? Geriausiems įsitikinimams ir ipročiams būdinga pernelyg stipri tendencija išsigimti ir tapti mechaniškais; ir jeigu neegzistuotų ipėdinystė asmenų, kurių nuolatos pasikartojantis originalumas neleidžia įsitikinimų ir ipročių pagrindams tapti vien traidicija, toks miręs dalykas neatlaikytų net menkiausio sukrėtimo, kurį sukeltų kas nors iš tikrųjų gyva, ir nebūtų priežasties civilizacijai nesunykti, kaip ji sunyko Bizantijos imperijoje. Tiesa, kad genialūs asmenys yra, ir greičiausiai visuomet bus, nedidelė mažuma, bet, norint jų turėti, būtina išsaugoti dirvą, kurioje jie tarpsta. Genijus gali laisvai kvėpuoti tik laisvės atmosferoje. Genialūs žmonės yra *ex vi termini*³⁶ individualiesni negu

bet kurie kiti žmonės – vadinasi, jie menčiau sugeba prisitaikyti be žalingos sau prievartos prie bet kurio iš nedidelio skaičiaus šablonų, kuriuos pateikia visuomenė, siekdama apsaugoti savo narius nuo rūpestio formuoti savąjį charakterį. Jeigu iš bailumo jie sutiks būti spraudžiami į vieną iš šių šablonų ir leisti, kad visa ta jų dalis, kuri negali skleistis prievartos sąlygomis, liktų neišskleista, visuomenė bus nedaug prisidėjusi prie jų genijaus. Jeigu jie turi stiprų charakterį ir sutrauko savo pančius, tai tampa taikiniu visuomenei, kuriai nepavyko paversti jų banaliais: nurodydama juos, ji iškilmingai išpėja, jog jie yra „bepročiai“, „keisti“, ir panašiai – beveik taip pat, tarsi kas nors skųstųsi Niaros upe, jog ši ramiai neteka savo vaga lyg Olandijos kanalas.

Taigi aš primygtinai pabrėžiu genialumo svarbą ir būtinumą leisti jam laisvai išsiskleisti ir mąstymo sferoje, ir praktiškai. Gerai suprantu, kad niekas neneigs šios pažiūros teoriškai, bet taip pat žinau, kad beveik visi yra visiškai jai abejingi tikrovėje. Žmonės mano, kad genialumas yra puikus dalykas, jeigu jis įgalina žmogų parašyti jaudinantį eilėrašį arba nutapyti paveikslą. Bet kalbant apie genialumą tikrąja jo prasme, kaip apie mąstymo ir veikimo originalumą, nors niekas nesako, kad juo nereikia žavėtis, beveik visi širdyje mano, kad gali labai gerai apsieiti be jo. Nelaimė, tai yra pernelyg natūralu, kad būtų tuo stebimasi. Originalumas yra vienintelis dalykas, kurio naudingumo ne-

originalūs protai negali jausti. Jie negali išvelgti, ką jis turėtų jiems duoti; ir kaip jie turėtų išvelgti? Jeigu jie galėtų išvelgti, ką jiems duotų originalumas, tai nebūtų originalumas. Pirmoji paslauga, kurią originalumas turi padaryti jiems, yra atverti jiems akis. Kartą tai visiškai padarius, jie turėtų galimybę patys būti originalūs. Tuo tarpu prisimindami, kad dar niekada nebuvo padaryta nieko, ko kuris nors žmogus nebūtų padaręs pirmas, ir kad visi egzistuojantys geri dalykai yra originalumo vaisiai, leiskime jiems būti pakankamai kukliems ir patikėti, kad originalumas vis dar turi ką nuveikti, bei patiems įsitikinti, kad jiems reikia originalumo juo labiau, kuo menčiau jie išsamonina jo trūkumą.

Niūri tiesa yra ta, kad, nepaisant to, kokia pagarpa būtų skelbiama ar net reiškiami tikram ar tariamam protiniam pranašumui, bendroji viso pasaulio tendencija yra vidutinybės galios didėjimas tarp žmonių. Antikos istorijoje, viduramžiais, o kaskart mažiau – ir visą ilgą perėjimo nuo feodalizmo prie dabarties laikotarpį, individas buvo jėga savaime; o jei jis turėjo didelius talentus arba aukštą visuomeninę padėtį, tai buvo didelė jėga. Dabartiniu metu individai išnyko minioje. Beveik banalu pasakyti, kad politikoje viešojo nuomonė dabar valdo pasaulį. Vienintelė valdžia, kuri verta šio vardo, yra masių ir vyriausybių, kai šios tampa masių polinkių ir instinktų tenkinimo įrankiu, valdžia. Tai vienodai būdinga tiek doriniams ir socialiniams privataus gyvenimo santykiams, tiek visuomeniniams reika-

biantį visuomenės valdymą ir verčiantį ją vykdyti jo isakymus neatsižvelgiant į save. Viskas, į ką jis gali pretenduoti, yra laisvė nurodyti kelią. Galia priversti kitus eiti tuo keliu ne tik nesuderinama su visų kitų žmonių laisve ir vystymusi, bet gadina ir patį stiprųjį žmogų. Tačiau atrodo, kad kai tik vidutinių žmonių masių pažiūros tampa ar pradeda tapti vyraujantią jėga, tai atsvara šiai tendencijai ir ją neutralizuojanti priemonė yra vis didesnis tų, kurie išsiskiria savo mažtymu, individualybės išryškėjimas. Būtent labiausiai šiomis sąlygomis ypatingi individai, užuot juos stabdžius, turėtų būti skatinami elgtis kitaip negu masė. Ankstesniaisiais laikais, jeigu jie elgdavosi tik kitaip, bet ne geriau, iš to nebūdavo naudos. Šiame amžiuje jau vien nekonformizmo pavyzdys, vien atsisakymas keliaklupsčiai prieš paprotį pats savaime yra paslauga. Kaip tik todėl, kad nuomonės tironija ekscentriškumą pavertė čia gėda, siekiant išsiveržti iš tos tironijos pageidautina, jog žmonės būtų ekscentriški. Ekscentriškumo visuomet buvo su kaupu ten, kur nestokodavo charakterio stiprybės; ekscentriškumo visuomenėje paprastai buvo juo daugiau, kuo daugiau buvo genialumo, minties gyvumo ir moralinės drašos. Tai, kad taip mažai žmonių dabar drįsta būti ekscentriški, yra pagrindinis šių laikų pavojus.

Jau sakiau, jog svarbu suteikti kuo didesnę laisvę neprastiems dalykams, kad laikui bėgant išaiškėtų, kuriuos iš jų dera paversti papročiais. Bet veikimo sava-

lams. Tie, kurių pažiūros priimamos kaip viešoji nuomonė, ne visuomet yra tos pačios rūšies žmonės: Amerikoje tai visi baltieji gyventojai, Anglijoje – daugiausia vidurinioji klasė. Bet jie visuomet yra masė, kitaip tariant, – kolektyvinė vidutinybė. O dar didesnė naujovė yra tai, kad dabar masės neperima savo pažiūrų iš bažnyčios ar valstybės didžiūnų, oficialių lyderių ar knygų. Jų mąstymą sukuria labai panašūs į juos žmonės, kurie kreipiasi į juos arba kalba jų vardu ekspromtu per laikraščius. Aš nesiskundžiu dėl viso šito. Ne-teigiu, kad egzistuoja kažkas geresnio, kas dera, kaip bendra norma, su dabartine prasta žmogiškojo mąstymo būkle. Bet tai netrukdo vidutinybės vyriausybei būti vidutiniška vyriausybe. Tiek savo politiniais veiksmais ar pažiūromis, tiek proto savybėmis ir pobūdžiu, kuriuos ji puoselėja, kiekviena demokratinė ar gausios aristokratijos valdžia visada pakildavo, ar galėdavo pakilti, virš vidutinybės tik tiek, kiek suvereni Dauguma leisdavo (ji visuomet tai darė geriausiai savo laikais), kad jai savo patarimais ir poveikiu vadovautų gabesni ir mokytesni Vienas arba Nedaugelis. Visus išmintingus arba kilnius dalykus pradeda ir privalo pradėti individai, paprastai – koks nors vienas individas. Vidutinio žmogaus garbę ir šlovę sudaro tai, kad jis sugeba sekta ta iniciatyva, kad gali vidujai atsiliepti į išmintingus ir kilnius dalykus ir būti vedamas prie jų atvertomis akimis. Aš nepritariu savotiškam „didvyrio kultui“¹³⁷, palaikančiam stiprų genialų žmogų, prievarta užgro-

rankiskumą ir papročio nepaisymą verta skatinti ne tik todėl, kad jie suteikia galimybę atrasti geresnius, labiau vertus visuotinai pripažinti veikimo būdus ir papročius; taip pat ne vien asmenys, kurių proto pranašumas yra akivaizdus, gali teisėtai reikalauti, kad jiems būtų leista gyventi savaip. Nėra jokios priežasties visą žmogaus gyvenimą kurti remiantis koku nors vienu modeliu ar nedideliu jų skaičiumi. Jeigu žmogus turi pakankamai sveiko proto ir patirties, jo būdas planuoti savo gyvenimą yra geriausias – ne todėl, kad jis geriausias pats savaime, o todėl, kad tai jo paties būdas. Žmonės nėra panašūs į avis, ir net avys nėra neatskiriama panašios. Žmogui negalės tiktai švarkas ar batų pora, jei jie nebus jam pasiūti pagal užsakymą arba jei jis neišsirinks jų didelėje parduotuvėje; o argi jam lengviau pasirūpinti gyvenimu negu švarku, argi žmonės panašesni vienas į kitą visa savo fizine ir dvasine struktūra negu kojų forma? Jeigu žmonės skirtųsi vien skoniu, jau tai būtų pakankama priežastis nemėginti jų visų formuoti pagal vieną modelį. Bet skirtingiems asmenims reikia ir skirtingų dvasinio vystymosi sąlygų; vienoda gyvenimo moralinė atmosfera ir klimatas nėra palankesni jiems negu vienoda fizinė atmosfera ir klimatas – visai augalų įvairovei. Tie patys dalykai, kurie vienam žmogui padeda ugdyti jo aukštesniąją prigimtį, yra kliūtys kitam. Tas pats gyvenimo būdas yra naudingas akstinas vienam, nes leidžia kuo geriausiai reikštis visiems jo sugebėjimams veikti ir mėgautis, tuo tarpu kitam jis

yra trikdanti našta, kuri pristabdo arba sunaikina visą vidinį gyvenimą. Žmonės taip skiriasi savo malonumo šaltiniais, skausmo jutimu ir tuo, kaip juos veikia įvairūs fiziniai ir moraliniai veiksniai, kad, jei nėra atitinkamos jų gyvenimo būdų įvairovės, jie nei įgyja savosios juos tenkinančios laimės dalies, nei išsauga protiniu, doriniu ir estetiniu požiūriu tiek, kiek leidžia išaugti jų prigimtis. Tad kodėl pakanta, kiek ji susijusi su visuomenės nuomone, turėtų apsiriboti tik tokiais skoniais ir gyvenimo būdais, kuriems paklusti verčia daugybė jų šalininkų? Niekur (išskyrus kai kurias visuoliškas institucijas) nėra taip, kad būtų visiškai nepripažįstama skonio įvairovė; žmogus gali, nebijodamas priekaištų, mėgti arba nemėgti irkluoti ar rūkyti, ar muziką, ar sportą, ar šachmatus, ar kortas, ar studijuoti, nes tu, kurie mėgsta kiekvieną iš šių dalykų, ir tu, kurie jų nemėgsta, yra permelyg daug, kad būtų galima juos nuslopinti. Bet apie vyrą, o juo labiau apie moterį, kurios galima apkaltinti, kad jie daro „tai, ko niekas nedaro“, arba kad jie nedaro „to, ką daro visi“, susidaro tokia nepalanki nuomonė, tarsi jis arba ji būtų padarę kokį nors sunkų moralinį nusikaltimą. Kad žmonės galėtų nors kiek mėgautis prabanga daryti tai, kas jiems patinka, be žalos savo reputacijai, jie privalo turėti titulą ar kokį nors kitą aukštos padėties ženklą, arba būti gerbiami aukšto rango žmonių. Nors kiek mėgautis, kartoju; visiems, leidžiantiems sau smarkiai šitaip mėgautis, gresia pavojus, didesnis negu galimybė

sulaukti niekinančių kalbų, – atsiranda pavojus, kad jie stos prieš komisiją *de lunatico*³⁸, o jų nuosavybė bus atimta ir perduota jų giminaičiams*.

Dabartiniu metu viešoji nuomonė vis labiau įgyja savybę, kuri itin smarkiai daro ją nepakancią bet kokiam pastebimam individualybės demonstravimui. Dauguma žmonių yra ne tik vidutinio intelekto, bet ir nuosaikūs savo polinkiais: jų skoniai arba troškimai

* Yra kažkas niekingo ir gąsdinančio tokiuose įrodymuose, kokiais remdamasis teismas pastaraisiais metais gali paskelbti kiekvieną asmenį nesugebančiu tvarkyti savo reikalų; o po jo mirties galima panaikinti jo teisę perduoti savo nuosavybę, jeigu jos pakanka apmokėti bylinėjimosi išlaidoms, kurios išskaičiuojamos iš pačios nuosavybės. Kąsiojama nosis į mažiausias jo kasdienio gyvenimo smulkmenas, o visa tai, kas tik išaiškinama ir, žvelgiant per menkiausių iš menkiausių supratimo ir apibūdinimo sugebėjimų prizmę, atrodo nepanašu į absoliučią banalybę, yra pateikiama prisiekusiems kaip bėprotybės įrodymas; ir dažnai sėkmingai; prisiekusieji būna nedauž, jeigu iš viso būna, mažiau vulgariūs ir nemokšos negu liudininkai; tuo tarpu teisėjai, pasižymintys ta nepaprasta žmogaus prigimties ir gyvenimo pažinimo stoka, kuria mus nuolatots stebina anglių teisininkai, dažnai padeda juos klaidinti. Šios bylos iškalbingai byloja, kokius jausmus ir pažūtras prastuomenė puoseleja žmogaus laisvės atžvilgiu. Toli gražu ne kiek nevertindami individualybės, toli gražu negerbdami kiekvieno individo teisės veikti kitų žmonių neliečiančiuose reikaluose taip, kaip atrodo gerai jo paties nuomone ir jo polinkių požiūriu, teisėjai ir prisiekusieji negali net suvokti, kad sveiko proto žmogus gali trokšti tokios laisvės. Ankstesniaisiais laikais, kuomet buvo baudžiamasi deginti ateistus, gailestingi žmonės paprastai siūlydavo kišti juos į beprotnamį užuot deginus. Nebūtu nieko nuostabaus, jeigu išvystume darant tai mūsų dienomis, o tuos, kurie tai daro – plojančius patiems sau, nes, užuot persekioję dėl religijos, jie pripažino tokį žmogišką ir krikščionišką elgesio su šiais nelaimingaisiais būdą, o kartu jaučia tylų pasitenkinimą, kad pastarieji šitaip gavo tai, ko yra nusipelnę.

nėra pakankamai stiprūs, kad palenktų juos padaryti ką nors neįprasto. Todėl jie nesupranta tų, kurie turi tokius skonius ir troškimus, ir vertina visus tokius žmones kaip neprotingus ir nesantūrius, į kuriuos jie prarę žvelgti iš aukšto. Suvokus šį visuotinį faktą, užtenka tik išvaizduoti prasidėjus stiprų judėjimą dorovei pakelti, ir yra akivaizdu, ko turime tikėtis. Mūsų dienomis toks judėjimas prasidėjo; buvo iš tikrųjų daug nuveikta siekiant labiau kontroliuoti elgesį ir tramdant kraštutinumus; plačiai pasklidusi filantropinė dvasia, kuriai ugdyti nėra patrauklesnės srities už mūsų artimųjų dorinį ir protinį tobulinimą. Šios mūsų laikų tendencijos verčia visuomenę būti labiau negu ankstesniais laikotarpiais linkusią nustatinti visuotines elgesio normas ir siekti, kad kiekvienas atitiktų pripažintą standartą. O šis aiškiai išsakytas arba numanomas standartas yra toks: nieko netrokšti stipriai. Jos charakterio idealas yra neturėti ryškaus charakterio; suluošinti, suveržiant panašiai kaip kinų damos pėda, kiekvieną ryškiai išsiskiriančią žmogaus prigimties dalį, kuri daro asmenį bendrais bruožais akivaizdžiai skirtingą nuo įprastinių žmonių.

Kaip paprastai būna su idealais, kurie paneigia vieną to, kas trokštama, pusę, dabartinis pritarimo standartas sąlygoja tik nevykusį kitos pusės imitavimą. Užuot formavęs didelę jėgą, valdomą stipraus proto, ir stiprius jausmus, griežtai kontroliuojamus doros valios, šis standartas formuoja silpnus jausmus ir menką jėgą.

Todėl šie gali išoriškai atitikti normą nesant jokios nei valios, nei proto stiprybės. Energingos bent kiek didesnio masto asmenybės jau tampa tik prisiminimu. Dabar šioje šalyje vargu ar yra kur išlieti energiją, išskyrus verslą. Jam išiekojama energiją vis dar galima laikyti didele. Trupinėlis energijos, liekantis nuo to užsiėmimo, išiekojamas kokiam nors hobiui. Tai gali būti naudingas, net filantropiškas, hobis, bet paprastai būna koks nors vienas, ir menko masto, dalykas. Visa Anglijos didybė dabar yra kolektyvinė didybė. Kaip individuali mes esame maži, ir tik dėl mūsų ipročio jungtis mums atrodo, jog sugebame nuveikti ką nors didingo, o mūsų moraliniai ir religiniai filantropai yra tuo visai patenkinti. Tačiau tuo, kuo ji buvo, Angliją padarė kitos rūšies žmonės, ir kitos rūšies žmonių prireiks įveikti jos nuosmukiui.

Visur papročio despotizmas yra nuolatinė kliūtis žmogiškajai pažangai. Jis nuolatos prieštarauja tam polinkiui siekti kažko geresnio negu tai, kas įprasta, kuris, nelygu aplinkybės, vadinamas laisvės, arba pažangos ar tobulėjimo, dvasia. Tobulėjimo dvasia ne visuomet yra laisvės dvasia, nes ji gali siekti primesti patobulinimus šito nenorintiems žmonėms. O laisvės dvasia, priešindamasi tokiems mėginimams, gali konkrečioje vietoje kuriam laikui sudaryti sąjungą su tobulėjimo priešinkais. Bet vienintelis neišsėnkantis ir amžinas tobulėjimo šaltinis yra laisvė, nes jos dėka egzistuoja tiek galimų savarankiškų tobulėjimo židinių, kiek yra individų. Ta-

čiau ar pažangos principas egzistuočių laisvės meilės, ar tobulėjimo meilės pavidalu, jis priešinasi Papročio valdžiai, išlaisvindamas bent jau nuo šito jungo. Jų abiejų kova lemia pagrindinį žmonijos istorijos turinį. Tiesą sakant, didžioji dalis pasaulio neturi istorijos, nes Papročio despotizmas yra absoliutus. Taip yra su visais Rytais. Čia paprotys visais atvejais yra galutinė apeliavimo instancija; teisingumas ir teisė reiškia suderinamumą su papročiu; niekas, išskyrus kokį nors nuo valdžios apsvaigusį tironą, nedrįsta priešintis papročio argumentui. Ir rezultatas akivaizdus. Kadaisė tos tautos pasižymėjo originalumu. Jos nebuvo iš pat pradžių gausios, išsilavinusios ir išmanančios daugelį gyvenimo menų. Visa tai jos sukūrė pačios ir tada buvo didžiausios ir galingiausios pasaulio tautos. O kas yra jos dabar? Valdiniai genčių, kurių protėviai klajojo miškuose tada, kai jų protėviai turėjo didingus rūmus ir puošnias šventyklas. Bet paprotys perleido laisvei ir pažangai tik dalį savo valdžios šių genčių protėviams. Atrodo, jog tauta gali būti pažangi tam tikrą laiką, o vėliau sustoja. Kada ji sustoja? Kai praranda individualybę. Jeigu panašūs pokyčiai ištiktų Europos tautas, jie neatrodytų lygiai taip pat: papročio despotizmas, gresiantis šioms tautoms, nėra būtent nekintamumas. Jis išguja savitumą, bet netrukdo keitimuisi – su sąlyga, jei visi keičiasi kartu. Mes atsisakėme savo protėvių pastovių drabužių; nors kiekvienas turi rengtis panašiai kaip kiti žmonės, tačiau mada gali keistis kartą ar du per metus.

Šitaip mes rūpinamės, kad keitimasis vyktų dėl paties keitimosi, o ne būtų sąlygojamas kokios nors minties apie grožį ar patogumą; juk ta pati grožio ar patogumo idėja neįkvėptų viso pasaulio vienu metu, ir nebūtų visų kartu atmeta kitu metu. Bet mes esame pažangūs ir linkę į pasikeitimus: nuolatos darome naujus išradimus mašinų srityje ir išlaikome šias mašinas tol, kol jas pakeičia geresnės. Trokštame patobulinti politiką, švietimą, net dorovę, nors pastarojoje srityje tobulėjimą daugiausia suprantame kaip kitų žmonių įtikinėjimą arba privertimą būti tokiais pat gerais, kokie esame mes patys. Mes prieštaraujame ne pažangai; priešingai, su pasitenkinimu manome esą pažangiausi iš visų kada nors buvusių žmonių. Mes kariaujame tik prieš individualumą: jei visi taptume panašūs, manytume padarę stebuklą. Užmirštame, kad vieno asmens nepanašumas į kitą paprastai yra pirmasis dalykas, kuris atkreipia dėmesį arba į savojo tipo netobulumą ir kito tipo pranašumą, arba į galimybę sukurti, derinant abiejų tipų privalumus, kažką geresnio negu kiekvienas iš jų. Perspėjantis pavyzdys yra Kinija – labai talentinga, o kai kuriais atžvilgiais net išmintinga tauta, kuriai nusišypsojo reta laimė ankstyvuojų jos istorijos laikotarpiu įgyti itin gerus papročius. Šie papročiai iš dalies buvo kūriny vėry, kuriuos net labiausiai apsišvietę europiečiai privalo vadinti, su tam tikromis išlygomis, išminčiais ir filosofais. Taip pat nuostabiai tobulos yra jų pramonės perteikti, kiek tai imanoma, didžiausią savo iš-

mintį kiekvienam bendruomenės protui ir garantuoti, kad perėmusieji daugiausiai šios išminties gautų garbingas ir įtakingas tarnybas. Tai padariusi tauta tikrai buvo atskleidusi žmonių pažangos paslaptį ir turėjo nuolatos likti pasaulio judėjimo priešakyje. Priešingai, ji sustingo ir liko tokia tūkstančius metų; ir jeigu kada nors tobulės toliau, tai ją tobulinti privalės užsieniečiai. Šiai tautai pavyko pranokti visas viltis darant tai, ką taip stropiai daro anglų filantropai – paverčiant visus žmones panašiais, tokiais, kurių mintis ir elgesį valdytu tos pačios maksimos ir normos; ir štai – šito vaisiai. Modernus viešosios nuomonės *rėgime* yra neorganizuota forma, tai, kas kinų švietimo ir politinė sistemos yra organizuota forma; ir jeigu individualybė nesugebės sėkmingai gintis nuo šito jungo, tai Europa, nepaisant jos kilnios praeities ir išpažįstamos krikščionybės, darysis kita Kinija.

Kas Europą iki šiol apsaugojo nuo šio likimo? Kas padarė Europos tautų šeimą tobulėjancia, o ne sustingusia žmonijos dalimi? Ne koks nors didesnis pranašumas, kuris, jei egzistuoja, egzistuoja kaip padarinys, o ne kaip priežastis, bet nuostabi jų charakterio ir kultūros įvairovė. Individai, klasės, tautos buvo itin nepanašūs vieni į kitus. Jie sugalvojo daugybę kelių, iš kurių kiekvienas vedė prie ko nors vertingo; ir nors visais laikotarpiais tie, kurie ėjo skirtingais keliais, buvo nepakantūs vieni kitiems ir kiekvienas mąstė, kaip būtų puiku, jeigu būtų galima priversti kitus eiti šiuo keliu,

Jų mėginimai sutrukdyti vystytis vienas kitam retai pavykdavo ilgesniam laikui, ir kiekvienas ilgainiui išmoko pripažinti gėrį, kurį siūlė kiti. Mano nuomone, pažangų ir įvairiapusių Europos vystymąsi lėmė tik tu jos kelių gausumas. Bet ji jau gerokai prarado šį pranašumą. Ji ryžtingai artėja prie kinų idealo – padaryti visus žmones panašius. P. de Tocqueville'is paskutinia-me reikšmingame darbe³⁹ pažymi, kaip smarkiai dabartiniai prancūzai yra panašesni vienas į kitą negu net paskutiniosios kartos prancūzai. Kur kas labiau galima tai pasakyti apie anglus. Jau cituotoje Wilhelmo von Humboldto veikalo ištraukoje nurodomi du dalykai kaip būtinos sąlygos žmogui vystytis, nes jie būtini, kad žmonės taptų nepanašūs vienas į kitą, būtent – laisvė ir situacijų įvairovė. Mūsų šalyje antroji iš dviejų sąlygų nyksta kiekvieną dieną. Sąlygos, kuriomis gyvena skirtingos klasės ir individai ir kurios formuoja jų charakterius, kiekvieną dieną vis labiau panašėja. Anksčiau skirtingų luomų, vietovių, amatų ir profesijų žmonės gyveno tarsi skirtinguose pasauliuose; dabar jų pasauliai labai supanašėję. Kalbant palyginimais, jie dabar skaito tuos pačius dalykus, klausosi tų pačių dalykų, mato tuos pačius dalykus, eina į tas pačias vietas, jų viltys ir nuogaštavimai nukreipti į tuos pačius objektus, jie turi tas pačias teises ir laisves bei tas pačias priemonės joms ginti. Kad ir kokie dideli išliekantys padėties skirtumai, jie yra niekis palyginti su tais, kurie išnyko. O supanašėjimas vis dar tęsiasi. Ji skatina visi

epochos politiniai pokyčiai, nes visi jie įkūnija tendenciją išskelti tuos, kurie priklauso žemam luomui, ir pažeminti tuos, kurie priklauso aukštam luomui. Ji skatina kiekvienas švietimo išplėtimas, nes šviečiami žmonės patiria bendras įtakas ir prieina prie bendro faktų ir nuomonių fondo. Ji skatina komunikacijos priemonių tobulėjimas, įgalinantis asmeniškai bendrauti tolimų vietų gyventojus ir greitai keisti gyvenamąją vietą. Ji skatina prekybos ir pramonės plėtra, plačiau paskleidžianti geros materialinės padėties teikiamus privalumus ir padaranti visus siekiamus objektus, net didžiausius, prieinamus visuotinei konkurencijai, tad troškimas klestėti tampa nebe atskiros klasės, bet visų klasių savybe. Net galingsnis, negu visi šie, veiksny, kuriantis visuotini žmonių panašumą, yra visiškai viešosios nuomonės dominavimo valstybėje įsitvirtinimas mūsų ir kitose laisvose šalyse. Išnyksta bet kokia socialinė nekonformizmo atrama – bet kokia savarankiška visuomenės jėga, kuri, pati būdama priešinga daugumos dominavimui, yra suinteresuota globoti pažiūras ir siekius, besiskiriančius nuo viešosios nuomonės ir siekių. Ši atrama išnyksta tada, kai pamažu sunivelijuojamos įvairios aukštos visuomeninės padėties, įgalindavusios nepaisyti minios nuomonės, ir kai pati mintis apie pasipriešinimą visuomenės valiai, tikrai žinant, jog ji turi valią, vis labiau išnyksta iš politikų praktikų protų.

Visų šių priežasčių derinys sudaro tokią daugybę įtakų, priešišką Individualybei, jog nėra lengva išvelgti,

kaip ji gali išlaikyti savo pozicijas. Tai daryti jai bus vis sunkiau, jeigu nepavyks priversti protingosios visuomenės dalies pajauti savo vertę, – išveikti, kad būtų gerai, jeigu egzistuočių skirtumai – net jei nuo jų nebūtų geriau, net jei, kaip gali jai atrodyti, nuo kai kurių iš jų būtų blogiau. Jeigu individualybės teisės turės būti kada nors apgintos, tai laikas šitai daryti dabar, nepaisant to, kad daugelis vis dar nori užbaigti prievartinį supanašinimą. Sėkmingai pasipriešinti kėsinimuisi galima tik ankstyvosiose stadijose. Reikalavimas, kad visi kiti žmonės būtų panašūs į mus pačius, stiprėja, kai gauna peno. Jeigu atidėliojama priešintis, kol gyvenimas suprastinamas vos ne iki vienintelio modelio, visi nukrypimai nuo to modelio imami laikyti bedieviškais, nemoraliais, net siaubingais ir priešingais prigimčiai. Žmonija greitai pradeda nebesugebėti suprasti įvairovę, kurią laiką pabuvusi jos nematydama.

laivė ir žvaigždė
žvaigždė
laivė
laivė

Ketvirtas skyrius
 APIE VISUOMENĖS VALDŽIOS INDIVIDUI
 RIBAS

Tad kur yra individo aukščiausios valdžios savo paties atžvilgiu teisėta riba? Kur prasideda visuomenės valdžia? Kokia žmogaus gyvenimo dalis turėtų būti atiduota asmenybei, o kokia – visuomenei?

Kiekviena iš jų gaus jai priderančią dalį, jeigu kiekviena apims tai, kas labiau susiję su ja. Asmenybei turėtų priklausyti gyvenimo dalis, kuria daugiausia domisi individas; visuomenei turėtų priklausyti dalis, kuri daugiausia domina visuomenę.

Nors visuomenė nėra grindžiama sutartimi, ir nors sugalvojant sutartį – tam, kad iš jos būtų dedukuojamos pareigos visuomenei – nėra siekiama jokio didelio tikslo, kiekvienas, kuris gauna visuomenės apsaugą, turi atsimokėti už ją. Vien todėl, kad gyvenama visuomenėje, tampa būtina, jog kiekvienas būtų ipareigotas laikytis tam tikro elgesio kitų atžvilgiu. Šitaip elgtis – tai, pirma, nekenkti vienas kito interesams arba, veikiausiai, tam tikriems interesams, kurie specialiais teisiniais potvarkiais arba tyliu susitarimu turėtų būti laikomi teisėmis; antra, kiekvienas asmuo turi prisiimti

savąją pastangą ir aukų, kurių reikia ginti visuomenei arba jos nariams nuo žalos ir priekabiavimo, dalį (nuostatą) remiantis kokių nors nesąsišku principu). Galima pateisinti visuomenę, kai ši bet kokia kaina stengiasi iškelti tas sąlygas tiems, kurie siekia išvengti jas vykdyti. Ir tai nėra viskas, ką gali daryti visuomenė. Asmens veiksmams gali būti žalingi kitiems, arba galima, juos darant, daramai neatsižvelgti į kitų gerovę, kartu nenuveinant taip toli, kad būtų pažeistos kurios nors jų konstitucinės teisės. Tad nusižengusįjį gali teisėtai nubausti viešojo nuomonė, bet ne įstatymas. Bet kai tik kuris nors asmens elgesio aspektas ima daryti žalingą poveikį kitų interesams, visuomenė įgyja jurisdikciją šio aspekto atžvilgiu; klausimą, padės ar nepadės kišimasis visuotinei gerovei, galima svarstyti. Bet nėra jokio pagrindo svarstyti tokį klausimą, jeigu asmens elgesys neliečia niekieno, išskyrus jį patį, interesų, arba turi nepaliesiti jų, jeigu kitiems tai nepatinka (kalbame apie suaugusius ir normalaus proto asmenis). Visais tokiais atvejais turėtų egzistuoti visiška teisinė ir visuomeninė laisvė padaryti veiksmą ir patirti padarinius. — *jei valdžia*

Ši doktrina būtų suprantama labai klaidingai tariant, kad tai yra savanaudiško abejingumo doktrina, pasak kurios žmonėms nerūpi vienas kito elgesys gyvenime, ir jų neturėtų dominti vienas kito doras elgesys arba gerovė, jeigu tai nesulaukia jų interesu. Užuot kaip nors sumažinus, reikia smarkiai padidinti nesuinteresuotas pastangas daryti gera kitiems. Bet nesuinteresu-

tas palankumas gali rasti kitokių priemonių įtikinti žmones dėl jų gėrio negu botagai ir rykštės tiesiogine ar metaforine prasme. Aš mažiausiai linkęs nepakankamai vertinti egoistines savybes. Palyginti su visuomeniško mis, jos savo reikšme yra tik antrinės – jei ne dar mažiau svarbios. Auklėjimo reikalas – ugdyti ir vienas, ir kitas. Bet net ir auklėjimas remiasi tiek įtikinimu ir įkalbinėjimu, tiek prievarta, o pasibaigus auklėjimo laikotarpiui, egoistinės savybės turėtų būti diegiamos tik įtikinėjimu ir įkalbinėjimu. Žmonės turi padėti vienas kitam skirti tai, kas geriau, nuo to, kas blogiau, ir turi vienas kitą skatinti rinktis tai, kas geriau, ir vengti to, kas blogiau. Je visados turėtų skatinti vienas kitą labiau lavinti savo aukštesniusius sugebėjimus ir labiau kreipti savo jausmus ir siekius prie išmintingų, o ne kvailių, kilninančių, o ne smukdančių, objektų ir apmąstymų. Bet nei vienas žmogus, nei bet kuris skaičius žmonių neturi teisės sakyti kitai subrendusiai žmogui būtybei, kad ji neturėtų daryti su savo gyvenimu savo paties naudai to, ką ji nori su juo daryti. Ji yra žmogus, labiausiai suinteresuotas savo gerove: palyginti su jo paties interesu, kokio nors kito asmens suinteresuotumas jo gerove yra, išskyrus stipraus asmeninio prisirišimo atvejus, menkutis. Juo, kaip individu, visuomenė domisi (išskyrus jo elgesį kitų atžvilgiu) menkai ir apskritai netiesiogiai. O dėl jo jausmų ir aplinkybių, tai paprasčiausias vyras ar moteris juos išmano nepalyginamai geriau, negu gali išmanyti kas

nors kitas. Visuomenės kišimasis, siekiant valdyti jo nuomonę ir tikslus, liečiančius tik jį patį, turi būti grindžiamas bendromis prielaidomis. Jos gali būti išvis klaidingos, ir net jeigu jos yra teisingos, tai visiškai tikėtina, kad kiti asmenys jas neteisingai pritaikys individualiems atvejams, nes jie ne geriau susipažinę su tokių atvejų aplinkybėmis nei tie, kurie stebi šiuos atvejus tik iš šalies. Todėl ši žmogiškųjų reikalų sritis yra tikrasis asmenybės veikimo laukas. Apskritai žmonės turi laikytis bendrųjų elgesio normų vienas kito atžvilgiu, kad galėtų žinoti, ko turi laukti; bet dėl kiekvieno asmens savų reikalų, tai čia turi teisę laisvai reikštis jo individualus spontaniškumas. Kiti gali jam siūlyti, net piršti, savo samprotavimus, kad padėtų jam susidaryti nuomonę, drąsinti jį, kad sustiprintų jo valią, bet galutinis teisėjas yra jis pats. Visas klaidas, kurias jis galėtų padaryti nepaisydamas patarimų ir išėjimų, smarkiai persveria blogis, atsirandantis, jei jis leidžia kitiems apriboti save tuo, ką šie mano esant jo gėriu.

Nemanau, kad kitų žmonių jausmams asmens atžvilgiu neturėtų daryti jokios įtakos to asmens egoistinės savybės ar trūkumai. Tai nėra nei imanoma, nei pageidautina. Jeigu jis pasižymi kokia nors savybe, kuri palanki jo gėriui, tai verta juo žavėtis. Jis yra juo arčiau idealaus žmogaus prigimties tobulumo. Jeigu jam smarkiai trūksta šių savybių, tai atsiras jausmas, priešingas susižavėjimui. Egzistuoja kvailumo arba to, ką galima pavadinti (nors šis posakis nėra neginčytinas) skonio

vulgarumu ar sugedimu, laipsnis, kada neišvengiamai ir teisingai pradedamas nemėgti, o ypatingais atvejais net niekinti, asmuo, pasižymintis šiomis savybėmis, nors jomis ir negalima pateisinti šiam asmeniui daromos žalos. Žmogus, turintis pakankamai ryškias tokias savybes, negali nežadinti šių jausmų. Asmuo, nors ir nedarantis niekam blogo, gali elgtis taip, kad priverstų mus manyti ir jausti, jog jis yra kvailys ar nepilnavertis. O kadangi jis yra linkęs išvengti tokios nuomonės ir jausmo, tai, iš anksto jį apie tai išpėjant, jam padaroma paslauga – kaip ir išpėjant apie kokius nors kitus nemalonių padarinius, kuriuos jis sau užtraukia. Būtų išties gerai, jeigu šis naudingas patarnavimas būtų daromas daug laisviau, negu tai dabar leidžia daryti įprastinės mandagumo sampratos. Taip pat būtų gerai, jeigu vienas asmuo galėtų sąžiningai nurodyti kitam, pats nebūdamas laikomas šiurkščiu ar arogantišku, kad jis mano šį esant kaltą. Be to, mes turime teisę visaip remtis savo nepalankia nuomone apie ką nors – netam, kad slopintume jo individualybę, bet kad ugdytume savąją. Pavyzdžiui, mes nesame ipareigoti siekti jo draugijos; turime teisę jos vengti (bet privalome to nepabrežti), nes turime teisę pasirinkti sau priimtinausią draugiją. Turime teisę, o tai gali būti ir mūsų pareiga, perspėti kitus dėl jo, jeigu manome, kad jo pavyzdys ar kalbos gali būti žalingi tiems, su kuriais jis bendrauja. Galime teikti kitiems pirmenybę prieš jį, darydami neprivalomas malones – išskyrus tas, kurios

padeda jam tobulėti. Šitaip įvairiai asmuo gali patirti labai griežtas bausmes iš kitų pusės už savo nusizengimus, kurie tiesiogiai liečia tik jį patį; bet jis patiria šias bausmes tik todėl, kad jos yra natūralūs ir, taip sakant, savaiminiai tų nusižengimų padariniai, o ne todėl, kad jos sąmoningai skiriamos jam dėl pačios bausmės. Asmuo, kuris yra ūmus, užsispyręs, išpuikęs, kuris negali gyventi saikingai, susilaikyti nuo žalingų silpnybių, kuris vaikosi gyvuliškų malonumų jausmo ir intelekto malonumų sąskaita, turi tikėtis prastesnės kitų nuomonės apie save ir mažiau palankių jausmų savo atžvilgiu. Tačiau jis neturi teisės tuo skųstis, jeigu ne užsitarnavo kitų palankumo ypatingu pranašumu visuomeniniuose savo ryšiuose, šitaip igydamas teisę į jų malones, – teisės, kurios nemažina blogieji jo paties broožai.

Aš tvirtinu, kad nepatogumai, neišvengiamai susiję su nepalankia kitų nuomone, yra vieninteliai nepatogumai, kuriuos iš viso turėtų patirti asmuo už tą savo elgesio ir charakterio dalį, kuri siejasi su jo paties gėriu, bet neliečia kitų žmonių, bendraujančių su juo, interesų. Veiksmai, žalingi kitiems žmonėms, turi būti traktuojami visiškai kitaip. Kėsinimasis į jų teises; padarymas jiems kokių nors nuostolių ar žalos, kurie nepateisinami jo paties teisėmis; melas ir veidmainystė bendraujant su jais; nesąžiningas arba nekilniaširdiškas naudojimasis pranašumais prieš juos; net egoistinis susilaidymas ginti juos nuo skriaudos – visi šie veiksmai verti

moralinio pasmerkimo, o sunkesniais atvejais ir moralinio atpildo bei bausmės. Ir ne tik šie veiksmai, bet taip pat prie jų vedantys polinkiai yra tikrai nemoralūs ir verti nepritarimo, kuris gali peraugti į neapykantą. Žiaurus būdas; pyktis ir šurkštumas; toji labiausiai antvisuomeniška ir atstumianti iš visų aistrų – pavydas; veidmainiavimas ir nenuoširdumas; irzlumas nesant pakankamos tam priežasties ir ižeidumas, neproporcingas erzitimui; pomėgis despotiškai valdyti kitus; troškimas pasisavinti didesnę nei priklauso naudos dalį (graikų *πλεονεξία*⁴⁰); puikiybė, kuriai teikia pasitenkinimą kitų žeminimas; egotizmas, kuriam „aš“ ir jo rūpesčiai atrodo svarbesni už visa kita ir kuris visus abejotinus klausimus sprendžia savo naudai, – visa tai yra dorovinės ydos, sukurančios blogą ir atstumiantį dorovinį charakterį. Šios ydos nepanašios į anksčiau minėtus egoistiškus trūkumus, kurie nėra nedorybės tikrąja šio žodžio prasme ir, kad ir smarkiai reikštusi, netampa nedorumu. Šios dorovinės ydos gali būti bet kokio kvailumo arba asmeninio orumo ir savigarbos stokos įrodymas, bet jos yra moraliai smerkiamos tik tada, kai išduodama pareiga kitiems, dėl kurių individas yra įpareigotas būti atsargus. Tai, kas vadinama pareigomis pačiam sau, neįpareigoja visuomeniniu požiūriu, jei sąlygos nepaverčia šių pareigų tuo pat metu pareigomis kitiems žmonėms. Sąvoka „pareiga pačiam sau“, kada ji reiškia kažką daugiau nei protingumą, reiškia savigarbą arba savęs tobulinimą; ir joks asmuo

nėra atskaitingas nė už vieną iš šių dalykų kitiems žmonėms, nes, visų jų požiūriu, žmonėms nėra naujina, kad šis asmuo būtų laikomas atskaitingu jiems.

Asmuo gali pagrįstai prarasti kitų pagarbą, jei jam pritrūksta proto arba asmeninio orumo, ir jis gali būti smerkiamas, jei pažeidžia kitų teises. Pagarbos praradimo ir smerkimo skyrimas nėra tik nominalus. Mūsų jausmai ir elgesys jo atžvilgiu smarkiai skiriasi priklausomai nuo to, ar jis nepatinka mums dėl dalykų, kurių atžvilgiu manome turį teisę jį kontroliuoti, ar dėl dalykų, kurių atžvilgiu žinome neturį teisės tai daryti. Jeigu jis nepatinka mums, galime išreikšti savo antipatiją ir laikytis nuošaliai nuo asmens, kaip ir nuo dalyko, kuris mums nepatinka; bet dėl to mes nesijausime esą pašaukti padaryti jo gyvenimą neįaukų. Pagalvinsime, kad jis jau kenčia, arba kentės, visą bausmę už savo klaidą. Jeigu jis gadina savo gyvenimą blogai jį tvarkydamas, tai mes neimsime dėl tos priežasties trokšti dar labiau jį gadinti. Užtuot norėję jį nubausti, mes veikiausiai stengsimės palengvinti jo bausmę parodydami jam, kaip jis gali išvengti blogybių, kurias jam teikia jo elgesys, arba ištaisyti jas. Jis gali būti mums gailėsčio, galbūt antipatijos, bet ne pykčio ar apmaudo objektas. Mes nesielgsime su juo kaip su visuomenės priešu. Blogiausia, ką mes manytume pateisinamai darą – tai palikti jį ramybėje, jeigu geranoriškai neįsikišime parodydami jam dėmesį arba susirūpinimą dėl jo. Visiškai kitaip yra tuo atveju, jeigu jis pažeidžia normas,

būtinai individualiai arba kolektyviai apsaugoti jo artimiesiems. Tada blogus jo veiksmų padarinius patiria ne jis pats, o kiti, tad visuomenė, kaip visų savo narių globėja, privalo jį bausti. Ji privalo skirti jam bausmę turėdama aiškų tikslą nubausti, ir privalo pasirūpinti, kad bausmė būtų pakankamai griežta. Vienu atveju jis yra nusikaltėlis mūsų teismo teisiųjų suole, ir mes esame pašaukti ne tik jį teisti, bet ir vienaip ar kitaip įvykdyti savo pačių nuosprendį; kitu atveju priversti jį kaip nors kentėti nėra mūsų vaidmuo – nebent atsitiktinai tai padarytume, kai, tvarkydami savuosius reikalus, naudojames tokia pat laisve, kokia leidžiame naudotis jam tvarkant savuosius.

Daugelis žmonių atsisakys pripažinti čia nurodytą asmens gyvenimo dalies, liečiančios tik jį patį, ir dalies, liečiančios kitus, skyrimą. Kaipgi (kas nors gali paklausti) kokia nors visuomenės nario elgesio dalis gali būti nesvarbi kitiems nariams? Joks žmogus nėra visiškai izoliuota būtybė: joks žmogus negali daryti ką nors tikrai arba nuolat žalinga sau pačiam taip, kad ši žala nepaliestų bent jau jo artimųjų, o dažnai ir daug platesnio būrio žmonių. Jeigu jis pakenkia savo nuosavybei, tai padaro žalą tiems, kurie gaudavo iš jos tiesioginę ar netiesioginę paramą, ir paprastai daugiau ar mažiau sumažina bendruomenės išteklius apskritai. Jeigu jis gadina savo kūno ar proto sugebėjimus, tai ne tik padaro bloga visiems, kurių laimė nors kiek priklauso nuo jo, bet ir pats praranda sugebėjimą atlikti

paslaugas, kurias jis apskritai privalo daryti savo artimiesiems; galbūt jis tampa našta jų meilei ar palankumui. Ir jeigu toks elgesys būtų labai dažnas, tai vargu ar kuris nors iš padaromų nusizengimų labiau sumažintų bendrąją gėrio sumą. Pagaliau, jeigu žmogus savo ydomis ar kvaliystėmis tiesiogiai nekenkia kitiems, jis vis dėlto (pasakytų kas nors) daro žalą kaip pavyzdys, tad derėtų versti jį kontroliuoti save dėl tu, kuriuos galėtų gadinti arba klaidinti jo elgesio stebėjimas arba žinojimas apie tą elgesį.

Ir net jeigu (būtų pridurta) blogo elgesio padarinius būtų galima apriboti taip, kad jie liestų tik ydingus arba nemąstančius individus, tai ar visuomenė turėtų leisti tvarkyti savo pačių reikalus tiems, kurie akivaizdžiai nesugeba to daryti? Jeigu pripažįstama, kad vaikai ir nepilnamečiai asmenys turi būti saugomi nuo savęs pačių, tai ar visuomenė lygiai taip pat neprivalo suteikti tokią apsaugą tiems suaugusiems asmenims, kurie lygiai taip pat nesugeba valdytis? Jeigu azartinių žaidimų pomėgis, girtavimas, nesivaldymas, tinginystė, nevalyvumas tiek pat griauna laimę ir yra tokia pat didelė kliūtis tobulėti, kaip ir daugelis ar dauguma veiksmų, kuriuos draudžia įstatymas, tai kodėl (gal būtų paklausta) įstatymas, jei jis praktiškas ir atsižvelgia į visuomenės naudą, neturėtų siekti suvaldyti ir šių polinkių? Argi viešoji nuomonė neturėtų, kompensuodama neišvengiamus įstatymo netobulumus, organizuoti bent jau galingą šių ydų kontrolę ir griežtai visuo-

meniškai bausti tuos, apie kuriuos žinoma, kad jie paskendę šiose ydose? Čia neketinama (gali kas nors pasakyti) varžyti individualybės ar trukdyti naujiems ir originaliems gyvenimo eksperimentams. Vieninteliai dalykai, kuriems siekiama užkirsti kelią – tai dalykai, išmėginti ir pasmerkti nuo pasaulio pradžios iki dabar. Patirtis parodė, kad šie dalykai nėra naudingi nė vieno asmens individualybei ir jos neatitinka. Reikalingas tam tikras laikotarpis ir tam tikras patyrimas, kad dorines arba intelektualines tiesas būtų galima laikyti įsitvirtinusiomis. Taigi čia tik norima neleisti, kad viena karta po kitos pulstų į tą pačią bedugnę, kuri buvo lemtinga jų pirmtakams.

Visiškai sutinku, kad žala, kurią asmuo daro pats sau, gali skaudžiai atsiliiepti žmoniu, kurie glaudžiai su juo susiję, palankumo jausmui ir interesams ir, nors ir menčiau, visuomenei apskritai. Kai asmuo šitokiu savo elgesiu žeidžia aiškų jam priskiriamą išpareigojimą ko- kiam nors kitam asmeniui ar asmenims, atvejais nebėra laikomas liečiančiu tik jį patį ir tampa smerktinas moraliniu požiūriu griežtąja šio žodžio prasme. Pavyzdžiui, jeigu žmogus dėl savo nesaikingumo arba išlaidumo nebesugeba sumokėti skolų arba, prisiemęs moralinę atsakomybę už šeimą, dėl tos pačios priežasties nebesugeba jos išlaikyti ar lavinti, tai jis yra pelnytai smerkiamas ir galėtų būti teisingai nubaustas; bet nubaustas už tai, kad nevykdo išpareigojimo šeimai arba kreditoriams, o ne už išlaidumą. Jeigu ištekčiai, kurie

turėjo būti skirti jiems, būtų buvę iš jų atimti šiuos išteklius kuo protingiausiai investuojant, tai jo moralinė kaltė būtų buvusi tokia pat. George'as Barnwellas⁴¹ nužudė savo dėdę, kad gautų pinigų mylimajai, bet jeigu jis būtų tai padaręs, kad įkurtų savo verslą, jis būtų buvęs pakartas lygiai taip pat. Vėlgi dažnai susiduriame su atveju, kuomet žmogus dėl savo įjunkimo į blogus įpročius stumia šeimą į vargą. Tokiais atvejais verta jam priekaištauti dėl jo žiaurumo ar nedėkingumo. Bet taip pat galima priekaištauti už įpročius, kurie nėra ydingi patys savaime, bet skausmingi tiems, su kuriais žmogus kartu gyvena, arba tiems, kurie susiję su juo asmeniniais ryšiais ir kurių ramybė priklauso nuo jo. Jeigu kam nors nepavyksta taip, kaip visuotinai priimta, atsižvelgti į kitų interesus ir jausmus, kai neat-sižvelgti neverčia kokia nors svarbesnė pareiga arba kai atožvalgos stoka nepateisinama leistinu pirmenybės at-davimu pačiam sau, jis yra moraliai smerkiamas už tą nesėkmę, bet ne už jos priežastį. Jis nesmerkiamas ir už klaidas, liečiančias tik jį patį, kurios galėjo netie-siogiai prisidėti prie tos nesėkmės. Panašiai jei asmuo dėl grynai jį patį liečiančio elgesio praranda sugebėjimą atlikti kokią nors aiškia visuomenės jam pavestą pa-reigą, jis nusikalsta visuomenei. Joks asmuo neturėtų būti baudžiamas tik už tai, kad jis girtas, bet kareivis arba policininkas turi būti baudžiamas už tai, kad yra girtas vykdydamas savo pareigą. Trumpai tariant, kai tik atsiranda aiški žala, arba aiškus žalos pavojus, tiek

individui, tiek visuomenei, klausimas perkeliamas iš laisvės srities į dorovės arba teisės sritį.

O dėl vien atsitiktinės, arba, kaip ją galima pava-dinti, netiesioginės žalos, kurią asmuo padaro visuome-nei elgesiu, nei pažeidžiančiu konkrečią pareigą visuo-menei, nei darančiu apčiuopiamą žalą konkrečiam in-dividui, išskyrus jį patį, tai visuomenė gali leisti sau iškesti šį nepatogumą dėl didesnės naudos žmogaus laisvei. Jeigu suaugę asmenys turi būti baudžiami už tai, kad deramai nekontroliuoja savęs, aš veikiu no-rėčiau, kad tai būtų daroma dėl jų pačių, o ne dings-timi neleisti jiems susilpninti savo sugebėjimo teikti visuomenei paslaugas, kurių reikalauti visuomenė ne-sijaučia turinti teisę. Bet negaliu pritarti įrodinėjimui, neva visuomenė neturi kito būdo išauklėti savo silpnes-niuosius narius iki racionalaus elgesio įprastinio stan-darto, išskyrus laukti, kol jie padarys ką nors iracio-nalaus, o tada teisiškai arba moraliai juos už tai bausti. Visuomenė turėjo absoliučią valdžią jiems visu anks-tyvuoju jų gyvenimo laikotarpiu: jai priklausė visas vaikystės ir nepilnametystės laikotarpis, per kurį ji ga-lėjo įsitikinti, ar sugeba juos išmokyti racionaliai elgtis gyvenime. Egzistuojanti karta yra ir būsimosios kartos auklėjimo, ir visų jos sąlygų šeimininkė. Ji iš tikrųjų negali padaryti šios tobulai išmintingos ir geros, nes jai pačiai taip apverktinai trūksta gerumo ir išminties, tad ir didžiausios jos pastangos atskirais atvejais ne visada yra sėkmingos. Bet ji visiškai sugeba padaryti

augančią kartą apskritai tokia pat gera, ir net truputi geresnę, kaip ji pati. Jeigu visuomenė leidžia dideliame savo narių skaičiui užaugti tikrais vaikais, kurių neimama noma paveikti racionaliai svarstant tolimus motyvus, tai už padarinius ji turi kaltinti pati save. Visuomenė yra apsiginklavusi ne tik visomis švietimo galiomis, bet ir itaka, kurią pripažintos nuomonės autoritetas visuomet daro protams, mažiausiai sugėbantiems spręsti svarankiškai; jai padeda ir *naturalios* bausmės, neišvengiamai tenkančios tiems, kurie patiria juos pažįstančių žmonių antipatiją arba panieką. Tegul visuomenė neišapsimetinėja, kad, be viso šito, jai dar reikia galios leisti įsakymus ir versti paklusti asmeninių individų interesų srityje, kurioje, remiantis visais teisingumo ir politikos principais, sprendimas turėtų priklausyti tiems, kurie turi patirti padarinius. Taip pat niekas labiau nediskredituoja ir nežlugdo geresnių priemonių paviekti elgesiui, kaip griebimasis blogesnių. Jeigu tarp tų, kuriuos mėginama prievarta atvesti į protą arba saikingumą, atsiras žmonių iš medžiagos, iš kurios daromi stiprūs ir nepriklausomi charakteriai, jie neišvengiamai sukils prieš jungą. Nė vienas toks žmogus niekada nemanyš, kad kiti turi tokią pat teisę kontroliuoti jo interesus, kokią jie turi teisę neleisti jam pažeisti jų interesus. Stiprios dvasios ir drąšos požymiu lengvai pradedama laikyti tai, kad nepaklūstama uzurpuojančiam autoritetui ir demonstratyviai daroma kaip tik priešingai, negu jis reikalauja daryti. To pavyzdys –

nepadorumo mada, Karolio II⁴² laikais pakeitusi fanatišką puritonų moralinį nepakantumą. O dėl to, kad kalbama apie būtinumą saugoti visuomenę nuo blogo pavyzdžio, kurį ydingas arba nuolaidžiaujančis savo silpnybės žmogus rodo kitiems, tai blogas pavyzdys tikrai gali turėti žalingą poveikį, ypač toks pavyzdys kai žmogus, darantis bloga kitiems, lieka nenubaustas. Bet dabar kalbame apie elgesį, nedarantį blogo kitiems, tačiau daranti, kaip manoma, didelę žalą tam, kuris šitaip elgiasi; ir aš nesuprantu, kaip tie, kurie šituo tiki, gali nemanyti, kad pavyzdys apskritai turi būti labiau išganingas negu žalingas. Juk jis, atskleisdamas blogą elgesį, kartu kalba ir apie skaudžius arba smukdančius padarinius, visada arba dažniausiai lydintčius jį, kaip reikia manyti, jei šis elgesys smerkiamas teisingai.

Bet stipriausias iš visų argumentų, nukreiptų prieš visuomenės kišimąsi į grynai asmeninį elgesį, yra tai, kad visuomenė dažniausiai kišasi neteisingai ir ne vietoje. Visuomenės, tai yra vyraujančios daugumės, nuomonė visuomeninės dorovės, pareigos kitų atžvilgiu klausimais, nors dažnai klaidinga, greičiausiai vis dėlto dažniau bus teisinga, nes sprendžiant tokius klausimus jai tereikia įvertinti savo pačios interesus ir tai, kokių mastu kuris nors jos leidžiamas elgesio būdas paliestų ją pačią. Bet panašios daugumos nuomonė klausimais, kurie susiję tik su elgesiu, liečiančiu patį taip besielgiantį, gali vienodai būti teisinga arba klaidinga, kai ji primetama mažumai kaip įstatymas. Juk šiais atvejais

viešoji nuomonė geriausiai atveju reiškia kai kurių žmonių nuomonę apie tai, kas yra gera arba bloga kitiems žmonėms, nors labai dažnai nereiškia net šito: visuomenė kuo abejingiausiai nekreipia dėmesio į malonumą ar patogumą tų, kurių elgesi ji smerkia, ir atsižvelgia tik į savo polinkį. Daugelis laiko savo ižeidimu bet kokį elgesį, kurio jie nemėgsta, ir piktinasi juo kaip pasityčiojimu iš savo jausmų. Panašiai religinis fanatikas, kaltinamas tuo, kad negerbia kitų žmonių religinių jausmų, atskirdavo, jog šie, atkakliai laikydamiės savo pasibjaurėtinu garbinimo ar tikėjimo, negerbia jo jausmų. Bet asmens požiūris į savo paties nuomonę ir požiūris kito žmogaus, kurį pykina šios nuomonės laikymasis, nėra lygiaverčiai. Jie lygiaverčiai ne daugiau, nei vagies noras pavogti piniginę ir teisėto savininko noras ją išsaugoti. O asmens skonis yra toks pat būdingas jo reikalas kaip ir jo nuomonė arba piniginė. Lengva įsivaizduoti idealią visuomenę, kuri nevaržo individų laisvės ir pasirinkimo, susijusių su abejotinais dalykais, ir reikalauja iš jų tik susilaikyti nuo tokio elgesio, kurį pasmerkė visuotinis patyrimas. Bet kur yra regėta visuomenė, panašiai apribojusi savo cenzūrą? arba kada visuomenė kvaršina sau galvą dėl visuotinio patyrimo? Kįsdamasi į asmens elgesį, ji retai mąsto apie ką nors kita, išskyrus tai, koks bailsus nusikaltimas yra elgtis arba jausti kitaip, negu elgiasi ir jaučia ji pati. Ir ši menkai paslėptą vertinimo matą devyni dešimtadaliai visų moralistų ir teoretikų pateikia žmonėms

kaip religijos ir filosofijos balsą. Jie moko, jog dalykai yra teisingi todėl, kad jie teisingi, todėl, kad mes jaučiame, jog jie yra tokie. Jie moko mus ieškoti mūsų pačių protuose ir širdyse elgesio įstatymų, kurie įpareigoję mus pačius ir visus kitus žmones. Ką gali padaryti vargšė visuomenė, jei ne laikytis šių nurodymų ir pateikti savo asmenines pažiūras į gėrį ir blogį, jei tik jos yra pakenčiamai vieningos, kaip privalomas visam pasauliui?

Čia nurodomas blogis egzistuoja ne tik teoriškai, ir galbūt bus tikimasi, kad aš nurodyčiau pavyzdžius, kai mūsų amžiaus ir mūsų šalies visuomenė nederamai suteikia savo polinkiams dorovinių įstatymų pobūdį. Aš nerašau esė apie dabartinio dorovinio jausmo nukrypimus. Tai yra pernelyg sunki tema, kad būtų galima ją svarstyti prabėgomis ir pateikinant pavyzdžius. Vis dėlto pavyzdžiai yra būtini norint parodyti, kad aš ginu svarbų ir praktišką principą ir kad nesistengiu statyti užtvaros įsivaizduojamoms blogybėms. Remiantis gausiais pavyzdžiais, nėra sunku parodyti, kad polinkis plėsti to, ką galima pavadinti moraline prievarta, ribas, kol ši ima kėsintis į labiausiai teisėtą individo laisvę, yra vienas iš labiausiai paplitusių žmogaus polinkių.

Pirmasis pavyzdys: pagalvokime apie antipatijas, kurias žmonės puoselėja, neturėdami svarbesnių priežasčių, išskyrus tai, kad asmenys, kurių religinės pažiūros skiriasi nuo jų pažiūrų, nesilaiko jų religinių apeigų,

ypač draudimų. Paminėjime gan banalų pavyzdį: joks krikščionių tikėjimo aspektas ar įprotis labiau nežadina musulmonų neapykantos jiems negu faktas, jog jie valgo kiaulieną. Į nedaugelį veiksmų krikščionys ir europiečiai žiūri su nuoširdesniu pasibjaurėjimu, negu musulmonai į šį konkretų alkio numalšinimo būdą. Pirmiausia tai yra nusizengimas jų religijai. Bet ši aplinkybė jokiu būdu nepaaiškina nei jų bjaurėjimosi masto, nei jo pobūdžio. Juk jų religija taip pat draudžia vyna, ir jo gėrimą visi musulmonai laiko blogu, tačiau ne pasibjaurėtinu, poelgiu. Priešingai, jų bjaurėjimasis „nešvaraus gyvulio“ mėsa yra ypatingo pobūdžio, panašus į instinktyvią antipatiją, kurią, atrodo, visuomet sukelia mintis apie nešvarumą, jeigu jau kartą ji visiškai užvaldo jausmus, net tiems žmonėms, kuriems toli gražu nebūdingas skrupulingas valyvumas kaip asmeninis įprotis. Puikus šios instinktyvios antipatijos pavyzdys yra religinio nešvarumo jausmas, toks stiprus induizme. Dabar tarkime, kad tautės, kurios didžioji dalis yra musulmonai, dauguma reikalauja, kad šalyje nebūtų leidžiama valgyti kiaulienos. Musulmonų šalyse tai visiškai nebūtų nauja*. Ar tai būtų teisėtas moralinio

* Bombejaus parsų atvejis kaip tik yra tinkamas įdomus pavyzdys. Kai ši darbšti ir sumani gentis, persų ugnies garbintojų palikuonys, bėgantis iš savo gimtosios šalies nuo kalifų, atvyko į Vakarų Indiją, valdovai induistai jiems garantavo pakantumą su sąlyga, kad jie nevalgys jautienos. Kada šios sritys vėliau pateko užkariautojų musulmonų valdžion, jie parsams pratęsė šią privilegiją su sąlyga, kad šie susilaikys nuo kiaulienos. Tai, kas pradžioje buvo

viešosios nuomonės autoriteto naudojimas? o jei neteisėtas – tai kodėl? Tokiai visuomenei šis įprotis yra tikrai bjaurus. Ji taip pat nuoširdžiai tiki, kad Dievybė draudžia šį įprotį ir juo bjaurisi. Šio draudimo nebūtų galima smerkti nė kaip religinio persekiojimo. Jo ištaikos gali slypėti religijoje, bet tai nebūtų persekiojimas už religiją, nes jokia religija neįpareigoja valgyti kiaulienos. Vienintelis logiškas smerkimo pagrindas būtų tas, kad visuomenei nedera kištis į individų asmeninius skonių ir reikalus, liečiančius tik juos pačius.

Šiek tiek priartėjime prie savųjų namų: dauguma ispanų laiko didžiausiu bedieviškumu, labiausiai ižėdžiančiu Aukščiausiąją Būtybę, jei ji garbinama kitaip, negu tai daro Romos katalikai; ir joks kitas viešas garbinimas nėra teisėtas ispanų žemėje. Visos Pietų Europos tautos žvelgia į vedusius dvasininkus ne tik kaip į nereligingus, bet ir kaip į neskaisčius, nepadorius, vulgarius, bjaurius. Ką mano protestantai apie šiuos visiškai nuoširdžius jausmus ir apie mėginimą primesti juos nekatalikams? Tačiau jeigu žmonės yra teisūs kišdamiesi į vienas kito laisvę dalykuose, kurie neliečia kitų žmonių interesų, tai kokiu principu remiantis įmanoma nuosekliai išvengti tokių atvejų? arba kas gali kaltinti žmones už norą drausti tai, ką jie laiko

paklusnumas valdžiai, tapo antrąja prigimtimi, ir parsai iki šiol susilaiko tiek nuo kiaulienos, tiek nuo jautienos. Per ilgesnį laiką šis dvigubas susilaikymas, nors jo ir nereikalauja jų religija, tapo genties papročiu; o Rytuose paprotys yra religija.

gėdingu poelgiu Dievo ir žmogaus akyse? Nejmanoma pateikti stipresnio argumento draudžiant ką nors, kas laikoma asmeniniu nemoralumu, negu argumentas, kuriuo šių ipročių uždraudimas aiškinamas apeliuojant į požiūrį tų, kurie juos laiko bedievyvystėmis. O jeigu mes nenorime perimti persekiotojų logikos ir sakyti, kad galime persekioti, nes esame teisūs, ir kad jie neturi mūsų persekioti, nes jie neteisūs, tai privalome saugotis, kad nepripažintume principo, kurio taikymu savo pačių atžvilgiu piktintumės kaip didžiuliu neteisingu mu.

Ankstesniems pavyzdžiams galima prieštarauti, nors ir nepagrįstai, kad jie remiasi aplinkybėmis, kurios mums nebūdingos: nepanašu, kad nuomonė mūsų šalyje versėtų žmones susilaikyti nuo mėsos arba trukdytų žmonėms garbinti ir vesti ar nevesti, vadovaujantis savo tikėjimu ar polinkiu. Tačiau tolesnis pavyzdys bus susijęs su tokiu kišimusi į laisvę, kurio visas pavojus dar jokių būdu nėra praėjęs. Kur tik puritoniškai buvo pakankamai galingi – kaip Naujojoje Anglijoje ir Didžiojoje Britanijoje Respublikos laikais, – jie stengėsi uždrausti, ir gana sėkmingai, visus viešuosius ir beveik visus privačius pasilinksminimus: ypač muziką, šokių, viešuosius žaidimus ar kitus pramoginius susirinkimus, taip pat teatrą. Mūsų šalyje vis dar egzistuoja didelės grupės žmonių, kurių dorovės ir religijos požiūriu šios pramogos yra smerktinos. Šie žmonės daugiausia priklauso viduriniajai klasei, kuri yra dominuojanti jėga

dabartinėmis socialinėmis ir politinėmis karalystės sąlygomis, ir jokių būdu nėra neįmanoma, kad tokių pažiūrų žmonės anksčiau ar vėliau turės daugumą parlamente. Kaip patiks likusiai bendruomenės daliai, jeigu leidžiami jai pasilinksminimai bus reguliuojami vadovaujantis religinėmis ir dorovinėmis griežtesnių kalvinistų ir metodistų⁴³ pažiūromis? Argi ji gana kategoriškai nenorėtų, kad šie įkyriai dievobaimingi visuomenės nariai nesikištų į svetimus reikalus? Kaip tik tai turėtų būti pasakyta kiekvienai valdžiai ir kiekvienai visuomenei, pretenduojantioms, kad joks asmuo nepatirtų jokio malonumo, kuri jį laiko blogu. Bet jeigu pretenzijos principas bus pripažintas, niekas negalės pagrįstai prieštarauti dėl to, kad jis įgyvendinamas kaip daugumos arba kitos šalyje dominuojančios jėgos principas. Tada visi žmonės turės būti pasiruošę pripažinti krikščioniškos valstybės, kaip ją suprato pirmieji Naujosios Anglijos kolonistai, idėją, – jeigu religiniam tikėjimui, panašiam į tų kolonistų tikėjimą, kada nors pavyks atgauti prarastas pozicijas, kaip kad dažnai pavykdavo padaryti religijoms, laikomoms nykstančiomis.

Išivaizduokime kitą atvejį, kuri suvokti galbūt lengviau negu tik ką paminėtą. Šiuolaikiniame pasaulyje akivaizdžiai egzistuoja stipri tendencija kurti demokratinę visuomenės santvarką, lydimą arba nelydimą liaudies kontroliuojamų politinių institucijų. Teigiama, kad šalyje, kur ši tendencija geriausiai įgyvendinta, kur ir

visuomenė, ir valdžia yra pačios demokratiškiausios, – Jungtinėse Valstijose, – dauguma, kuriai nemalonus bet koks labiau krintančio į akis ar prabangesnio gyvenimo stiliaus nei tas, kuriam ji gali tikėtis prilgti, vaizdas, savo nuostatą išreiškia gana veiksmingu prabangos įstatymu⁴¹. Daugelyje tos šalies dalių asmeniui, turinčiam labai dideles pajamas, tikrai sunku rasti kokį nors būdą joms išleisti neužsitraukiant visuotinio pasmerkimo. Nors tokiais teiginiais neabejotinai smarkiai perdedama tai, kas vyksta iš tikrųjų, tokia reikalų padėtis yra ne tik įmanomas ir galimas, bet ir tikėtinas demokratinės nuostatos rezultatas, kai ši nuostata derinama su nuomone, kad visuomenė turi teisę uždrausti būdą, kuriuo individai išleidžia savo pajamas. Mums bereikia manyti, jog toliau smarkiai plis socialistinės pažiūros, tad daugumos požiūriu gali pasidaryti gėdinga turėti bet kokią, išskyrus labai mažą, nuosavybę, arba bet kokias pajamas, neuždirbtas fiziniu darbu. Pažiūros, iš principo panašios į šias, jau plačiai vyrauja amatininkų klaseje ir daro žlugdantį poveikį tiems, kurie daugiau sia linkę į tos klasės požiūrį, būtent jos nariams. Yra žinoma, jog blogi darbininkai, sudarantys daugelio pramonės šakų dirbančiųjų daugumą, tvirtai laikosi požiūrio, kad jie turėtų gauti tokius pat atlyginimus kaip ir geri darbininkai, ir kad niekam neturėtų būti leidžiama, dirbant vienetinį darbą ar kitaip, dėl savo didesnės kvalifikacijos ar darbštumo uždirbti daugiau, nei gali uždirbti kiti, neturintys šių savybių. Jie naudoja mo-

ralinę prievartą, retkarčiais tampančią fizine, stengdamiesi sutrukdyti kvalifikuotiems darbininkams gauti, o darbdaviams duoti, didesnę atlyginimą už naudingesnę paslaugą. Jeigu visuomenė turi kokią nors jurisdikciją privačių interesų atžvilgiu, tai aš negaliu tarti, kad šie žmonės yra kalti, ar kad galima konkrečią bendruomenę, kuriai priklauso individas, kaltinti už tai, kad ji pretenduoja į tokia pat teisę reguliuoti jo elgesį, į kokią pretenduoja visa visuomenė visų žmonių atžvilgiu.

Bet, ilgiau neapsisotojant prie išivaizduojamų atvejų, reikia pasakyti, kad mūsų pačių laikais iš tiesų įprasta šiurkščiai kėsintis į privataus gyvenimo laisvę, ir egzistuoja pavojus, jog bus kišamasi dar sėkmingiau. Taip pat skelbiamos pažiūros, ginančios neribotą visuomenės teisę įstatymiškai uždrausti ne tik viską, ką ji mano esant neteisinga, bet ir – siekiant prieti prieš to, ką ji mano esant neteisinga, – bet kurių skaičių dalykų, kuriuos ji pripažįsta esant nekaltais.

Dingstimi užkirsti kelią nesaikingumui įstatymas uždraudė vienos anglų kolonijos ir beveik pusės Jungtinių Valstijų žmonėms gerti, išskyrus gydymosi tikslais, bet kokius raugintus gėrimus: juk uždraudžiant juos paravinėti iš tikrųjų yra uždraudžiama, kaip šito ir siekiama, juos vartoti. Ir nors įstatymo neįgyvendinamumas priverstė atšaukti jį keliose valstijose, kurios buvo jį priėmusios, taip pat ir toje, nuo kurios kilęs jo pavadinimas⁴⁵, vis dėlto daug netikrų filantropų pradėjo agituoti, ir su dideliu įkarščiu agituoja toliau, už pa-

našų įstatymą mūsų šalyje. Draugija, arba „Aljansas“⁴⁶, kaip ji vadina pati save, kuri buvo sukurta šiam tikslui, įgijo blogą reputaciją dėl to, kad buvo paskelbtas jos sekretoriaus ir vieno iš labai nedaugelio anglų visuomenės veikėjų, manančių, jog politiko pažiuros turėtų remtis principais, susirašinėjimas. Lordo Stanley'o⁴⁷ dalis šiame susirašinėjime apskaičiuota taip, kad sustiprintų viltis, kurias jau deda į jį žinantieji, kaip, deja, retos tokios savybės, kokios demonstruojamos kai kuriuose viešuose jo pasirodymuose, tarp tų, kurie figūruoja politiniame gyvenime. Aljanso, kuris „didžiai apgailėstautų, jeigu būtų pripažintas koks nors principas, kurį būtų galima iškreipti siekiant pateisinti fanatizmą ir persekiojimą“, balsas ryžtasi nurodyti „platus ir neįveikiamą barjerą“, skiriančių tokius principus nuo draugijos principų. Pasak jo, „visi dalykai, susiję su mąstymu, pažiuromis, sąžine, man atrodo esą anapus įstatymų leidybos sferos; visi dalykai, susiję su visuomeniniu poelgiu, papročiu, santykiu, kuriuos spręsti savo nuožiūra įstatymas suteikia galią tik pačiai valstybei, o ne individui, man atrodo priklausančią šiai sferai“. Visai neužsimenama apie trečią dalykų rūšį, besiskiriančią nuo šių dviejų, būtent poelgius ir ipročius, kurie yra ne visuomeniniai, bet individualūs, nors gerti raugintus svaigiuosius gėrimus tikrai yra šios rūšies veiksmas. Tačiau raugintų svaigiuųjų gėrimų pardavinėjimas yra prekiaavimas, o prekiaavimas yra visuomeninis veiksmas. Bet pažeidimas, kurio skundžiamasi, siejamas ne su

pardavėjo, o su pirkejo ir vartotojo laisve; juk valstybė lygiai taip pat galėtų uždrausti jam gerti vyną, kaip ji sąmoningai jam neleidžia jo įsigyti. Tačiau sekretorius teigia: „Kaip piliėtis, aš reikalauju teisės leisti įstatymus, kai tik kito žmogaus visuomeninis veiksmas pažeidžia mano visuomenines teises“. O dabar pasiaiškinkime šias „visuomenines teises“. „Jeigu kas nors pažeidžia mano visuomenines teises, tai jas tikrai pažeidžia prekyba stipriaisiais gėrimais. Ji griaua mano pagrindinę teisę į saugumą, nes nuolat kuria ir skatina visuomeninę betvarkę. Ji pažeidžia mano teisę į lygybę, nes pelnosi iš to, kad kuria skurdžius, kuriems išlaikyti aš esu apkraunamas mokesčiais. Ji trukdo įgyvendinti mano teisę į laisvą dorinį ir intelektualinį vystymąsi, apsupdama mano kelią pavojais ir silpnindama bei demoralizuodama visuomenę, iš kurios aš turiu teisę reikalauti abipusės pagalbos ir bendravimo“. „Visuomeninių teisių“ teorija, į kurią panaši anksčiau greičiausiai niekada nebuvo aiškiai išsakyta, reiškia neką kita, o absoliučią kiekvieno individo visuomeninę teisę, kad kiekvienas kitas individas visais atžvilgiais elgtųsi kaip tik taip, kaip jam derėtų elgtis; ji reiškia, kad jeigu kas nors nepajėgia įgyvendinti šios teisės nors mažiausia smulkmena, tai pažeidžia mano visuomeninę teisę ir duoda man teisę reikalauti iš įstatymų leidžiamosios valdžios, kad ši panaikintų skriaudą. Toks absurdiškas principas yra kur kas pavojingesnis negu koks nors vienintelis isikišimas į laisvę; nėra laisvės

pažeidimo, kurio jis nepateisintų; jis nepripažįsta teisės į jokią laisvę, išskyrus nebent laisvę slapčia laikytis kokių nors pažiūrų niekada jų neatskleidžiant. Juk tą akimirka, kai požiūris, kurį aš laikau žalingu, išsprūsta iš kiemo nors lūpų, jis pažeidžia visas „visuomenines teises“, kurias man suteikia Aljansas. Ši doktrina visiems žmonėms priskiria įstatyminę teisę reguliuoti dorovinį, intelektualinį ir net fizinį vienas kito tobulumą, kurį kiekvienas pretendentas turi apibūdinti remdamasis savo paties standartu.

Kitas svarbus ne tik gresiančio, bet seniai pergalin-gai įgyvendinto neteisėto kišimosi į teisėtą individo laisvę pavyzdys yra įstatymai, kuriais reguliuojamas poilsio laikas. Nėra abejonės, kad vieną dieną per savaitę susilaikyti, kiek tai leidžia gyvenimo būtinybė, nuo įprasto kasdienio užsiėmimo, nors religija nieko, išskyrus žydus, visiškai neįpareigoja to daryti, yra labai naudingas paprotys. O kadangi dirbančiųjų klasės gali laikytis šio papročio tik visiems su tuo sutinkant, ir kadangi kai kurie žmonės dirbdami gali priversti dirbti kitus, tai gali būti leistina ir teisėta, kad įstatymiškai būtų konkrečią dieną pristabdytas platesnės apimties darbas pramonėje, siekiant kiekvienam garantuoti, jog kiti laikysis papročio. Bet šis pateisinimas, grindžiamas tuo, kad kiti suinteresuoti, jog kiekvienas individas laikytųsi įpročio, netinka paties pasirinktiems užsiėmimams, kuriuos asmuo gali laikyti tinkamais praleisti laisvalaikiiui; jis taip pat nėra truputėlį negaliojantis mėginant

įstatymiškai riboti pramogas. Tiesa, kad kai kurių žmonių pramoga yra kitų kasdienis darbas; bet daugelio malonumas, nekalbant jau apie naudingą pramogą, yra vertas nedaugelio žmonių darbo su sąlyga, jeigu užsiėmimas yra laisvai pasirenkamas ir galima jo laisvai atsisakyti. Darbininkai stakininkai yra visiškai teisūs manydami, kad jeigu visi dirbtų sekmadienį, tai septynių dienų darbą reikėtų atiduoti už šešių dienų atlyginimą, o pristabdant didžiąją dalį darbų nedidelis skaičius žmonių, kurie turi toliau dirbti linksmindami kitus, ima uždirbti atitinkamai daugiau; bet jie nėra įpareigoti tiems užsiėmimams, jeigu pūrmenybę teikia laisvalaikiiui, o ne algoms. Jeigu toliau ieškoma kelio, jį galima rasti papročiu įtvirtinant toms konkrečioms asmenų grupėms kaip poilsio dieną kurią nors kitą savaitės dieną. Todėl vienintelis pagrindas, kuriuo remiantis galima ginti sekmadienių pramogų varžymus, turėtų būti tai, kad jos blogos religiniu požiūriu. Tai yra įstatymų leidybos motyvas, prieš kurį niekada negalima protestuoti pernelyg karštai. „Deorum injuriae Diis curae.“⁴⁸ Bėlieka įrodyti, kad visuomenė arba kuris nors iš jos pareigūnų yra iš aukštai įgaliotas atkeršyti už kurį nors numanomą Visagalybės įžeidimą, ir kad tai nėra blogai kitiems žmonėms. Samprata, kad žmogaus pareiga yra pasirūpinti, jog kitas žmogus būtų religingas, būtų visų laikų religinių persekiojimų pagrindas, o jeigu ji būtų pripažinta, tai visiškai pateisintų šiuos persekiojimus. Nors požiūris, kuris prasi-

veržia nevienkartiniais mėginimais uždrausti sekmadie-
nines keliones traukiniu, priešinimusi muziejų atidary-
mui ir panašiai, nepasizymimi seniesiems persekiojams
būdingu žiaurumu, jis rodo iš esmės tokį patį dvasinį
nusiteikimą. Tai yra apsisprendimas netoleruoti, kad
kiti daro tai, ką leidžia jų religija, nes to daryti ne-
leidžia persekiootojo religija. Tai yra išitikimimas, kad
Dievas ne tik bjaurisi eretiko veiksmu, bet ir nelaiskus
mūsų nekaltais, jeigu paliksime pastarąjį ramybėje.

Šie pavyzdžiai rodo, kaip mažai dėmesio paprastai
tekreipiama į žmogaus laisvę. Negaliu susilaikyti ne-
papildęs jų dar vienu pavyzdžiu – atviro persekiojimo
kalba, pratrūkstancia mūsų šalies spaudoje, kai tik ši
pasijunta pašaukta atkreipti dėmesį į istabų mormoniz-
mo⁴⁹ fenomeną. Daug galima kalbėti apie netikėtą ir
pamokantį faktą, kad laikraščių, geležinkelių ir elektri-
nio telegrafo amžiuje šimtai tūkstančių žmonių tiki, ir
pavertė visuomenės pamatu, tariamą naują apreiškimą
ir juo grindžiamą religiją – akivaizdžią apgaule, nepa-
remtą net ypatingų jos kūrėjo savybių *prestige*. Čia
mums rūpi tai, kad ši religija, kaip kitos ir geresnės
religijos, turi savo kankinius; kad jos pranašą ir įkūrėją
už jo mokymą nužudė minia; kad kiti jos šalininkai
prarado gyvybę dėl tos pačios neteisėtos prievartos;
kad jie buvo visi drauge išvaryti iš šalies, kurioje už-
augo; tuo tarpu dabar, kai jie išvyti į nuošalų užkampį
viduryje dykumos, daugelis žmonių mūsų šalyje atvirai
pareiškia, kad būtų teisinga (tikėtai nepatogu) pasiųsti

prieš juos ekspediciją ir jėga priversti laikytis kitų žmo-
nių pažiūrų. Mormonų mokymo dogma, kuri labiausiai
žadina antipatiją, šitaip sulaužančią įprastinius religinės
pakantos varžtus, yra daugpatystės sankcionavimas;
daugpatystė, nors leidžiama musulmonams, induistams
ir kinams, atrodo, kelia nenumaldomą priešiskumą, jei
ją praktikuoja asmenys, kalbantys angliškai ir besiskel-
biantys krikščionių atmaina. Niekas labiau negu aš ne-
pritaria šiai mormonų institucijai; aš jai nepritariu ir
dėl kitų priežasčių, ir todėl, kad ši institucija, toli gražu
nebūdama kaip nors paremta laisvės principu, tiesiogiai
pažeidžia tą principą, nes tik suknedija vienos ben-
druomenės pusės grandines, o kitą pusę išlaisvina nuo
pareigos abipusiškumo pirmosios pusės atžvilgiu. Vis
dėlto reikia atsiminti, kad šis ryšys yra toks pat sa-
vanoriškas juo saistomoms moterims, nors ir, kaip ga-
lima manyti, kenciančioms nuo jo, kaip kad būna bet
kurios kitos vedybų formos atveju. Kad ir kaip galėtų
stebinti šis faktas, jis paaiškinamas plačiai paplitusiomis
pasaulio idėjomis ir papročiais, kurie, mokydami mo-
teris manyti, kad vedybos yra būtinos, daro savaime
suprantamu dalyku tai, jog daugelis moterų verčiau
rinktųsi būti viena iš keleto žmonių negu apskritai ne-
būti žmona. Nereikalaujama, kad kitos šalys pripažintų
tokias sąjungas ar kad atleistų kokią nors dalį savo
gyventojų nuo savo įstatymų remdamosi mormonų pa-
žiūromis. Bet kitamaniais nusileidus priešiškomis kitų
pažiūroms kur kas labiau, negu buvo galima teisėtai

iš jų šito reikalauti, ir palikus šalis, kurioms jų doktrinos buvo nepriimtinos, bei įsikūrus tolimame žemės kampe, kurį jie pirmieji padarė gyvenamą žmonėms, yra sunku suprasti, kokiais, jei ne tironijos, principais remiantis galima neleisti jiems gyventi vadovaujantis tokiais įstatymais, kokie jiems patinka – su sąlyga, jeigu jie nepuola kitų tautų ir leidžia visiškai laisvai išvykti tiems, kuriems nepatinka jų gyvenimo būdas. Šiuolaikinis autorius, kai kuriais atžvilgiais labai girtinas, siūlo (vartojant jo paties žodžius) surengti prieš šią poligaminę bendruomenę ne kryžiaus žygi, bet *civilisade*, ir padaryti galą tam, kas jam atrodo esant civilizacijos žingsniu atgal. Man irgi taip atrodo, bet nesu tikras, ar kuri nors bendruomenė turi teisę versti kitą bendruomenę būti civilizuoata. Negaliu sutikti, kad, kenčiantiesiems nuo blogo įstatymo nesikreipiant pagalbos į kitas bendruomenes, kištusi asmenys, visiškai nesusiję su jais, ir reikalautų padaryti galą padėčiai, kuria visi tiesiogiai suinteresuoti žmonės atrodo patenkinti, tik todėl, kad ši padėtis piktna už keleto tūkstančių mylių gyvenančius žmones, nedalyvaujančius ją kuriant ir ja nesuinteresuotus. Jeigu jiems patinka, tegul siūncia misionierius, kad šie pasisakytų prieš tą padėtį; tegul jie visomis garbingomis priemonėmis (o mokytojų nutildymas nėra tokia priemonė) priešinasi panašių doktrinų plitimui tarp savų žmonių. Jeigu civilizacija nugalėjo barbariškumą, kai šis valdė pasaulį, tai būtų per daug prisipažinti bijant, kad barbariškumas – po to, kai jis

buvo visiškai įveiktas – neatgimtų ir neįveiktų civilizacijos. Civilizacija, kuri galėtų šitaip pasiduoti savo nugalėtam priešui, pirma turėtų taip išsigimti, kad nei jos paskirti kunigai ir mokytojai, nei niekas kitas nesugebėtų arba nenorėtų jos ginti. Jeigu taip būtų, tai kuo greičiau tokia civilizacija gautų išėjimą pasitraukti, juo būtų geriau. Ji galėtų tik vis labiau degraduoti, kol ją sugriautų ir atkurtų (kaip įvyko su Vakarų imperija) energingi barbarai.